

quieto jure ipsas valeant possidere, quantulumcunque scilicet ut valeant consolari, quos aliquantulum constiterit de absentatu meo tristari.

2. In primis volo, ut si aliquid injuste tenco, cui competit, restituatur omnino. Inde quidquid in suppellectili mea domestica invenitur, domesticis dividatur, hoc est, clericis, qui mihi deserviunt, et quibusdam, nisi defuerint, laiculis, mansalia scilicet, scamnalia, lectisternia, curtinulæ (1226) si fuerint aliquæ, vestes, vel cætera hujusmodi. Denarii vero, si mihi fuerint aliqui, ita volo fiant divisi. Una, si fuerit, libra detur curatoribus funeris mei: altera, nisi defuerit, clericis ecclesiam possidentibus sanctæ Mariæ Consolatricis, cum cæteris in eodem Judicatio 512 descriptis. Quidquid supererit, sive sit multum, quod non credo, sive sit parum aut certe nihil, quod non discredō, habeat Martinus (1227) loculorum nunc servator meorum, aut qui, quando obibo, tunc idem habuerit ministerium. Qui vero ei quidlibet inde abstulerit, sit illi anathema et confusio sempiterna. Quæ ad victum pertinent vero, ecclesiis, vellem, quas restruere sero (1228), pro dolor! inchoavi, concederentur. Retribuat vero Deus unicuique, prout gesserit, inde. Caballi cæterum, vel alia si mihi fuerint ad iter carpendum juvamina,

(1226) *Curtinulæ* diminutivum vocis *curtinæ*, alias *cortinæ*, quæ apud mediæ ævi scriptores *vcla aulea* significiant.

(1227) Nostrum apographum *Maran*.

(1228) *Sero*, id est post tertiam restitutionem in sedem Veronensem, cum se de ecclesiis restruendis sollicitum exhibuit. Vide *Qualitatis conjecturam* num. 2. et *Apologeticum*.

(1229) Supplevimus non ex eodem apographo.

(1250) Ita idem apographum. Apud Pez quisve contingat, mendose. *Reptinus casus*, quem timebat, mors est; *elongatio autem promissa*, quam sperabat, illa est, quam indicat in epist. 13 ad Adelaidem imperatricem; «Elongari potius salubriter et habitare in monasterii mei desiderio solitudine.» Hic itaque paragraphus, qui in ipso codice aliquot linearum spatio vacuo interjecto post Testamentum subjicitur, additus a Ratherio videtur, cum ab eundi præceptum, quod expetere cœperat, ipsi promissum fuit.

A aut forte etiam arma, dentur eis qui mecum tunc temporis consistentes, necessarium habuerint seorsim alibi transferre, de patria et cognatione measi fuerint maxime. Hæc et his cohærentia cum non (1229) magnæ pretiositatis sint certe futura, contradictoribus invadere Omnipotentis prohibeat eos conterens utique dextera et sanctorum omnium anathema. Amen.

3. Et hæc quidem repentini casus aguntur suspecto, qui sive (1230), contingat, sive elongatio promissa detur, ut speratur; commendo vestræ tuitioni, 513 pater excelsæ (123), descriptos omnes in mea concessionis decreto, eo scilicet tenore, ut cum vestris fratribus (1232) eos contra omnes vestros defendatis rogando fratres, contra cæteros vero, quibus poteritis viribus; præcipue vero libellum, quem feci, clericulis duobus Martino et Gisemperto, id est, casalem 1, quod (1233)..... nominatum per duos nunc incolitur viros Albonem 514 (1234)..... quem quidem quia diaconus nomine Benedictus fraudulenter acquisierat, ab eo auferens istis concessi, ea vero, quia non potuit aliter, ratione, ut donec forem superstes, mecum illo fruerentur, post vero meum discessum 29 annorum curriculo. ut cæteris moris est (1235), possiderent.

(1231) *Patris excelsi* nomine, cujus fratres vocat Veronenses clericos, successorem suum significare videtur, cui hanc suam ultimam voluntatem, et præcipue suæ concessionis decretum, id est *Judicatum*, commendat.

(1232) *Pez vestratibus*, et postea *vestrates* pro *fratres*. Apographi nostri lectionem prætulimus.

C (1233) Hæc lacuna in eodice ipso relicta casalis proprium nomen, quod amanuensis non potuit legere, continebat.

(1234) Hic quoque deest nomen alterius duobus, qui casalem incolebant.

(1255) Hæc nimirum libelliariorum contractuum ratio erat, ut annos novem et viginti non excederent, ad præscriptionem triginta annorum impediendam. Hujus contractus velustius papæ Honerii exemplum anni 625 ex ms. Vaticano edidimus in tractatu *De antiquis collectionibus et collectoribus canonum* part. III, cap. 14, pag. 306, tom. III editionis novissimæ S. Leonis.

RATHERII

EPISCOPI VERONENSIS

OPERUM PARS SECUNDA

EPISTOLÆ.

521 EPISTOLA PRIMA.

AD PATRICUM (1236)

De corpore et sanguine Domini.

PATRICO RATHERIUS, misero miserrimus.

(1236) Hæc epistola separatim ab Acherio edita est e ms. Lobienſi tomo XII. In novissima vero Spi-

(1237) Vulgati addunt siglas *V. S.* quas codex ignorat.

(1238) Sicut *Ordines* vacantur libelli, cui onjusque

D (1237) Interrogasti quemdam nuper, quando scilicet Dominus noster Conradus ordines (1238) exercuit ecclesiasticos 522 loco qui dicitur Horna; tu apte [*f.*, aperte], sed more [*f. subauditur* tuo], hoc cilegii Acheriani editione una cum aliis Ratherii operibus ecclesiasticæ functionis ritum ordinemque præscribunt; ita functiones ecclesiasticas, quæ ad eorundem

est explorative, non caritative, utrum missam, cantassem ipsius hebdomadæ tempore. Respondeo ipse, utinam neque ego, neque tu in Dominica nativitate; ego enim raro (1239), et hoc, pro dolor! indignissime; tu quotidie, et hoc (1240) in candida veste, quam, ut reor, Deus nulli in corpore pluris pendit, in mente quam tibi, ut et mihi, nigriorem fuligine, non nihil timeo, mihi crede. Septimo enim ille vitio, **523** quod Deus detestatur (1241), anime servire cognosco (et utinam solus!) instantissime. Unde quis e nobis duobus, uno rarissime, altero quotidie eucharistiam indigne sumentibus, periculosius eandem accipiat (*I Cor. II, 27*), Apostoli dimittamus judicare; Joannis vero Chrysostomi super ejusdem ad Hebræos Epistolam, si studiose legremus (1242) uterque sermones, et me ab omnimoda, et te, credo, a quotidiana comescerent missarum celebratione.

2. Scandalizatum te quoque mihi balneo in vigilia circumcisionis Domini dum audio, mirarisatis mundissimam castissimi (1243) corporis tui munditiam non valeo, inexpertem scilicet legi peccati subacta caro quid nolente etiam patiatur animo nisi (1244).

operibus recusa est tomo I. Lectiones ejusdem codicis accuratius collati recepimus. Epistolam istam ante episcopatum Veronensem a Ratherio in Belgio scriptam putamus. Nec episcopalis enim dignitatis, nec earum vicissitudinum, quas episcopus patiebatur, mentionem uspiam facit. Præterea raro, imo rarissime se missam celebrare testatur: quod monacho, non autem episcopo convenit. Adde quod *dominum nostrum* appellat Conradum, qui non erat episcopus, ut patet ex not. 1238. Num Ratherius, si fuisset episcopus, ejusmodi titulo

dem Ordinum normam exercentur, *ordinum* nomine quandoque appellantur. Hoc quidem sensu accipienda esse verba, quando *dominus noster Conradus ordines exercuit ecclesiasticos*, nihil ambigimus. Locus enim, qui dicitur *Horna* (ita ex codice emendavimus, cum male in vulgatis haberetur *Hornon*) in diœcesi Leodicensi situs est, ut not. 1236 animadvertimus. Conradus, qui *ordines ecclesiasticos* ibidem exercuit, non erat profecto episcopus Leodicensis, ut ex serie eorumdem episcoporum a scriptoribus Ratherio etiam coævis ad nos transmissa manifestum est. Cum porro alius loci episcopus in diœcesi non sua sacros ordines conferre non possit; hic textus de sacrorum ordinum collatione intelligi nequit; et Conradus, qui etsi non erat Leodicensis episcopus, ex titulo tamen *Domini nostri* tum Ratherio, tum Patrico præstantior agnoscitur, aliquam functionem sacram atque solemnem *ordinum ecclesiasticorum* nomine designatam Hornæ exercuisse dicendus est, forte missarum solemnium, quorum occasione non abs re Patricus interrogavit quemdam, num Ratherius *missam cantasset ipsius hebdomadæ tempore*. Idem Ratherius in epist. 5 ad Joannem pontificem num. 6 simili sensu scripsisse videtur: *Quadam die dum ordines ecclesiasticos agerem*. Confer quæ in auctoris Vita diximus § 8. Mox pronomen *tu* refertur ad verbum *interrogasti*. Porro *missam cantare* idem est ac missam dicere, seu recitare. Vide not. 954 in Synodicam.

(1239) Pro adverbio *raro*, quod ex codice recepimus, vulgati perperam habebant *ruor*.

(1240) Auctoritate codicis addidimus *hoc*; et paulo post et pariter addimus *autem mihi*. Dein con-

forte pollutum sancta tractare absque duplici lavacri purgamine tua liceat auctoritate. Sed, *Mundamini*, ait, *qui fertis vasa Domini* (*Isai. LI, 11*); et, *Sanctificamini sæpe* dicitur, dum quilibet sanctum in Veteri atque umbratico etiam Testamento agendum decernitur: et ad David de panibus propositionis propter necessitatem sumendis: *Si mundi sunt*, inquit, *pueri* (*I Reg. XXI, 4*).

5. Sed forte transitorie accipis, aut etiam figurat te dicere ipse putas, dum accipienti loqueris: *Corpus Domini nostri Jesu Christi propitietur tibi in vitam æternam*. Quod si ita est; cæcitas tui intellectus magis est dolenda et instuenda, quam miranda et irridenda, qua scilicet præsumptionis foveam declinare nesciens, frequentare quod ignoras cujus virtutis sit, minime cessas. Sed crede, frater, quia sicut in Cana Galileæ vinum Dei imperio verum et non figurativum fuit ex aqua factum; ita istud Dei benedictione vinum, verus et non figurativus efficitur sanguis, et caro panis. Quod si sapor idem manet, et color ita se haberi dissuadent, propono (1245) tibi aliud. Credis auctoritati Scripturæ, quæ dicit hominem de limo terræ formatum? Non dubito

donasset eum, qui se inferior erat? Porro in Belgio, ubi monachum egit, hanc epistolam Patrico dedisse ex eo colligimus, quia quæstioni respondet non scripto, sed verbis ab eodem Patrico propositæ, quando Conradus ordines exercuit ecclesiasticos in loco qui dicitur *Horna*. *Horna Comitatus* et in diœcesi Leodicensi; unde vel nunc Leodicensis episcopus inter cætera *Hornæ Comes* inscribitur. Ex his primum locum huic epistolæ tradimus, cum cæteræ omnes a Ratherio jam episcopo lucubratae fuerint.

struendum videtur. *Quam* (vestem candidam) *Deus, ut reor, nulli pluris pendit in corpore, quam (nonnihil timeo, mihi crede) tibi, ut et mihi, nigriorem fuligine in mente*.

(1241) In ms. Lobiensi habetur, *ejus detestatur*; in vulgatis alia interpunctione *suis detestatur anima, te*, etc. utrobique sine apto sensu. Veriorem lectionem restituisse arbitramur scribentes *Deus pro ejus*. Septimum enim vitium est tristitia, seu negligentia ac tepor in operibus bonis, quod vitium Deus pluribus in locis sacræ Scripturæ reprehendit. Quæstio est antiqua, num præstet frequentius, an raro Eucharistiam sumere. Patricus quotidie celebrans, sumebat illam quotidie; Ratherius raro. Se quidem hic præfert indignum; sed Patrico ob negligentiam aut teporis vitium, cui deserviebat, non modicum metuendum significat.

(1242) Ita codex: *Acherius legerimus*.

(1243) Adjectivum *castissimi* ex ms. adjecimus. Construe vero: *Non valeo quoque satis mirari mundissimam munditiam castissimi corporis tui, dum audio te scandalizatum mihi balneo* (id est ob usum balnei) *in vigilia circumcisionis Domini; te, inquam, inexpertem scilicet, quid caro subacta legi peccati patiatur etiam animo nolente, nisi forte auctoritate tua liceat pollutum tractare sancta absque duplici purgamine lavacri*. De usu balnei ante Communionem ac præsertim diebus solemnioribus vide Mabillonium præfat. 2 in Sæculum IV Ordinis S. Benedicti num. 187.

(1244) Vulgati, *ni*, et dein *licet*. Codicem secuti sumus.

(1245) Verbum *propono*, quod in vulgatis deerat codex suppeditavit.

credere te responsurum. Nosti præterea dictum : *Pulvis es, et in pulverem reverteris?* (Gen. III, 19). Novi, reor, ais, et credo ita esse. Ergo pulvis es. homo, quem coram vides, et cinis. Est utique, inquis, quia de limo est factus. Quæ igitur hæc figura limi? Nulla : terram potius vocitem. Terræ aliqua? Non aliqua (1246). Et tamen terra homo 524 est? Est. Quid de limi figura? Transfigurata est operantis sapientia. Manet tamen substantia? Manet. Ita ergo et hic manente colore, atque sapore, eadem sapientia operante, veram carnem et sanguinem, quod percipis, esse crede; sicut e contra mutata (1247) in specie hominis [i. e. limi specie] creatione, limi tamen substantiam manere non diffiteris.

4. Sed cujus corporis caro (1248) sit ista, rogas, importune forsitan, ut sese vanitas habet humanæ curiositatis, et unde, et a[al., vel a quo] quo succisa, et si delata ipse, et panis forsitan invisibiliter sublatus, aut ipse panis in carnem mutatus. Isti etenim sunt, ut reor, lapides, quibus bestia, id est carnale cor, et animalis homo, qui non percipit ea quæ sunt spiritus Dei (I Cor. II, 14), lapidatur; si montem mysteriorum Dei tangere præsumpserit (Hebr. XII, 20). Evangelium itaque interrogemus: *Accipiens, inquit, panem Jesus, gratias egit, et dedit eis dicens: Accipite et comedite, hoc est corpus meum. Similiter et calicem postquam cœnavit, dicens: Hic est calix sanguinis mei et novi et æterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Matth. XXVI, 26; I Cor. II, 24). Habes cujus sit corporis caro ista et sanguis, tanto certius, quanto veritatis ejusdem, quæ loquitur, voce

(1246) Vulg. *Non aliqua, et tamen terra est. Quid de limi figura?* Cedicis lectionem recepimus.

(1247) In iisdem vulgatis *mutata hominis specie, hominis creatione*. Lectionem codicis mutare ausi non sumus. Libentius emendarem, *mutata limi specie, hominis creatione*.

(1248) Nomen *caro* ex ms. supplevimus: et *delata pro deleta* ex eodem emendavimus.

(1249) Hanc Epistolam a Fulcuino laudatam cap. 20 e ms. Lobiensi vulgaverunt PP. Martene et Durand tom. IX Collectionis veterum Scriptorum, pag. 965, ejusdemque codicis accuratorem collationem accepimus, Wido fuit archiepiscopus Lugdunensis, Sobbo archiepiscopus Viennensis in Gallia. Cæterorum etsi ignoretur sedes, cum tamen iidem pertineant ad concilium, ad quod et Ratherium invitatus videtur, nihil dubium est, quin et hi episcopi fuerint Lugdunensi aut Viennensi metropolitanis subjecti, omnes scilicet in ea Galliarum parte, quæ tunc Burgundiæ regnum dicebatur. Scripta autem fuit hæc epistola, dum Ratherius e Papiensi carcere dimissus, in exsilium fuerat relegatus. Hinc se *exsulem* in inscriptione appellat. Exsul vero Comi biennio et paulo amplius immoratus est, ut ipse tradit in epist. 5 ad Joannem XII pontificem num. 5, nimirum ab Augusto anni 937 usque ad initium circiter anni 940, ex quibus tempus hujus epistolæ colligere licet. Hoc eodem tempore ad eosdem in concilio coactos scripsit aliam epistolam, seu potius adnotationem in epistolæ formam, quæ inserta est in librum Præloquiorum quintum, ubi videsis eol. 302 et not. 297.

(1250) Vulg., *angustia deprimit miseriam*. Correctionem exhibuit apographum Lobiense. Indicat autem Ratherius, se tantas Comi, ubi exsulabat, augus-

instructus. De cæteris, quæso, ne solliciteris, quandoquidem mysterium esse audis, et hoc fidei: nam si mysterium est, non valet comprehendi: si fidei, debet credi, non vero discuti.

525 EPISTOLA II (1249).

AD WIDONEM ET SOBBONEM ARCHIEPISCOPOS GODESCALCUM ET AURELIUM EPISCOPOS.

Sanctissimis atque dulcissimis patribus WIDONI atque SOBBONI archiepiscopis, GODESCALCO et AURELIO præsulibus RATHERIUS peccator et exsul.

Nisi decesset, Patres reverendissimi, [quod et maxime angustias (1250) miserrime depromit miseriam] schedula; excusationem condignam non contumacis quidem, sed inefficacis depromerem (1251) inobedientiæ prosecutione multidica, seu scilicet competeret dominis dignissimis, pontificibus felicissimis ab indignissimo omniumque infelicissimo, quamquam et Dei misericordia coepiscopo. Sed quid agam? Quod nequivi digniloquio suggerere, satagam parviloquio. Ea, Domini, quam maxime cœusa est, quod juxta vestrum non occurri vestræ dominationis præceptum, quod juris ipse non sum proprii, et demum quod nemo in sese tentat descendere. De seniore (1252) vero aliquid sinistri sentire, nedum dicere (prudenter loquor) scelus judico execrabile. (1253) Explorandæ vero causa qualitatis meæ cujuslibet obtutibus me præsentari 526 non est necesse. Quantum enim [subaudi spectat] ad pejus, id, juxta illud Terentianum, cunctus curat populus. Quantum vero spectat ad melius, gratia Dei sum, si quid sum; millies vero minus ab eo, quod amicorum præconiis efferor, omnimodis sum. (1254) Media inter hæc tias pati, ut vel deesset sibi schedula, seu charta, qua longiorem epistolam scriberet.

(1251) Vulg., *depromerem inobedientiæ prosecutione multidicæ, seu scilicet*: male Lectio nostri apographi, quam prætulimus, innuit Ratherium ob defectum chartæ excusationem inobedientiæ, non contumacis quidem, sed inefficacis, non potuisse depromere *prosecutione multidica*, id est verbis pluribus, ut optasset, *seu scilicet competebat* scribenti ad tantos pontifices. Inobedientia autem refertur ad præceptum, quo ab ipsis episcopis fortassis ad concilium fuerat invitatus: alia enim epistola, seu adnotatio in epistolæ formam inserta libro Præloquiorum quinto, eisdem episcopis in concilio residentibus inscribitur. Hanc porro inobedientiam non contumacem, sed inefficacem vocat; quia etsi invitatus maxime vellet eosdem episcopos adire, non poterat, quia Comi exsul non erat sui juris.

(1252) *Senioris* appellatione Hugonem regem indicat, qui etiam in charta anni 920 scripta Runci, (est pagus diœcesis Veronensis) sic nominatur: *Senior meus Hugo dominus rex*. Edita est a Biancolino in opere *De Vescovi e Governatori di Verona* pag. 120.

(1253) Vulg. *explorandi, et dein præsentari*. Construe sic: *Non est vero necesse me præsentari obtutibus cujuslibet causa explorandæ* (id est *explicandæ*) *qualitatis meæ*. Hic qualitas pro vitæ ratione accipitur, sicut et epist. 3, *meæ qualitatis tenorem*. Hinc titulus operis *Qualitatis conjectura*.

(1254) Construe: *Miseria mei infortunii media inter hæc duo diversa* (id est inter pejus et melius) *omnibus lato patet*.

duo diversa omnibus infortunii mei late patet miseria, cui propter Deum dupliciter misereamini, quæso, oratione scilicet suffragando, facultate juvando Utroque enim hoc quam maxime indigeo; vosque et debitores fore, et ad debitum solvendum Dei misericordia abundare non nescio. Istud de cæteris sudoris mei vestro examini dirigo (1255) opusculum, quod charitative relegatis propter Deum, Valet in Domino ubique memores nostri.

527 EPSTODA III.

AD ROTBERTUM ARCHIEPISCOPUM (1256).

Domino reverendissimo ROTBERTO archipræsulum nobilissimo RATHERIUR servus fidelissimus.

1. Non condignas quidem, verum uberrimas vestro dominatui (1257), parter amantissime, refero gratiarum mercedes pro collatis a vestra claritudine modicitati meæ promissionaliter beneficiorum prærogativis: optans ut qui inspiravit promittere, præstet taliter et perficere, ut et a nostra parvitate promptissimam servitii vicissitudinem (1253), et ab ipso æternam proinde mereamini recipere mercedem. Studuisse me cæterum, ut ad vestræ respondeam interrogata dominationis, nullis, postquam isthinc abii, fateor (1559), libris; oblitum vero ex his, quæ didiceram, doleo multa nimis: unde me indigere doceri quam docere convenire profiteor magis, qui licet in ipsis initiis (1260) quorundam quæstiuncu-

(1245) *Opusculum*, id est sex libros Præloquiorum. Incirco lib. v inseruit adnotationem quamdam in epistolæ formam, quæ eosdem episcopos ad ea præsertim relegenda et expendenda excitat, quibus ad sui commiserationem opemque præstandam permoverentur: cum potissimum apud Hugonem regem conregionalem suum ipsos plurimum posse confideret.

(1256) Hæc quoque epistola a Fulcino memorata cap. 20, in Collectione veterum scriptorum PP. Martene et Durand e ms. Lobiensi impressa fuit tom. IX, pag. 965 ejusdemque manuscripti apographum ad nostrum transmissum aliquas correctiones præbuit, Rotbertus, ad quem hæc epistola data fuit, erat archiepiscopus Trevirensis, Theodorici ducis Saxonie filius, et frater sanctæ Mathildis, quæ Ottonis Germanie regis, ac postea imperatoris mater multis nominibus celebratur. Ad laudatam sedem evectus est anno 928, e vivis excessit anno 956. Tempus epistolæ aliquot indiciis expiscandum. Cum Ratherius se paratum exhibeat Rotberti servitio, sui juris, dum hæc scriberet, fuisse ostendit; ac proinde solutus erat ab exilio Comensi, a quo post initium anni 940 ereptus erat. Porro animadvertenda sunt illa, quibus num. 1 tradit, se se nullis studuisse, postquam isthinc (id est ex Gallia Belgica) abii profanorum scriptorum libris. Is nimirum antea monachus apud Belgas, in profanorum auctorum libris versatus fuerat: creatus autem episcopus in Italia, iisdem valedixerat. Voces *isthinc abii* ipsum a Belgio adhuc absentem declarant. In Belgium autem primum rediit anno 944. Intermedio itaque tempore hæc epistola assignanda videtur, id est inter annum 940 et 944. Cum verò ab exilio solutus, profectus esset in Provinciam, ubi Roestagni institutioni sese addixit; has autem litteras rebus omnibus egens neminique obligatus scripserit, quibus a Rotberto subsidium quærens, sese ei serviendo obtulit; has ante susceptam Roestagni institutionem, quæ ipsi satis providit, id est circa annum 940, evaratas satis credibile est.

lis Mediolanensium hand leviter pulsatus, quædam ex his, quæ vos requirere non ambigo, visus sum prælibasse; infulatus hac, qua Dei misericordia fungor sarcina, illud statim desii agere, injunctum mihi (1261) hoc officio cogitans in Dei potius lege die ac nocte meditari debere,

528 2. Naucipendens itaque quid mendax Græcia, quid poetica garrulitas semper de falsitate referat ornata; his ediscendis dedi operam, quæ mera Latinitas et (1262) apostolicorum virorum promulgavit sincerissima puritas: posthabens fontem Caballinum, bicipitemque Parnassum, vitæ fontem si cognoscerem, non solum ad salutem, verum ad peritiam credidi, Christum videlicet Jesum et hunc crucifixum (I Cor. II, 2), in capiteque ecclesiæ anguli positum (Matth. XXI, 42). Nam etsi alienigenam prisca non prohibeamur ducere lege; tamen nisi prius raso capite, cæterisque superfluis non sine mysterio, ut melius nostis, recisis (1263), ducatur legitime, Syromasten Phineen compellimur formidare (Num. xxv, 7); cum et uasa aurea vel argentea ex Ægypto furari non ideo sit Jacobitis [id est Israelitis filiis Jacob] præceptum, ut in eodem quo apud eos maneret officio, sed ut spoliata gente reproba, populus ditaretur Hebræorum eisdem copiis. postea qui Domini (1264) comeret templum. Servus vero ille nequam de Evangelio ideo damnationis æternæ

(1357) Ita codex Lobiensis. In vulg. ex arbitrio vestræ dominationi.

(1258) Vulg., necessitudinem, ut ab ipso. Nostrum apographum correctionem suppeditavit.

(1259) Verbum *fateor* ex eodem apographo supplevi. Construe autem sic: *Cæterum ut respondeam ad interrogata dominationis vestræ, fateor, me postquam abii isthinc, non studuisse libris ullis*, id est profanorum scriptorum, quibus antea, dum esset isthic (videlicet in regno Lotharii, ubi tum Treveri, tum Lobiense monasterium erant) operam dederat: sacris enim studiis applicuisse animum, postquam episcopus creatus fuit, inferius testatur. Hinc quæstiones a Rotberto propositæ ad profana studia pertinuisse cognoscimus.

(1260) In ipsis initiis, id est cum primum Ratherius Hilduinum comitatus in Italiam venit; tunc nonnulli Mediolanenses quasdam ipsi quæstiones proposuerunt, quibus dum respondit, aliquibus ex iis, quæ Rotbertus quæsierat, se respondisse affirmavit.

(1251) Vulgati inserunt in: *delevimus* ex apographo Lobiensi. Quod autem hic de se tradit Ratherius, id ipsum præstitit Lanfrancus archiepiscopus Cantuariensis, ut liquet ex ejus epistola 33 ad Damnoaldum. *Quæstiones*, inquit, *sæcularium litterarum nobis solvendas misistis. Sed episcopale propositum non decet operam dare ejusmodi studiis. Olim quidem juvenilem ætatem in his detrivimus; sed accedentes ad pastorem curam abrenuntiandum eis decrevimus.*

(1292) Vulg. *authenticorum virorum*. Codicem Lobiensem secuti sumus.

(1264) Ita idem codex. In vulgatis *rescisis*. *Syromasthen* porro vocat Phineen, id est Syropercussorem, quia mulierem Syram, seu Madianitem percussit.

(1264) Vulg., *conderet*. Melior codicis lectio, cujus auctoritate mox inseruimus *ille* ante vocem *nequam*.

addictus est elogio, quia talentum intellectus maluit terræ mandare, quam cælo penitus destinare (Matth. xxv, 38). Quæ similitudo, ut reor, monet inter cætera, me peccatorem tantillum ingenioli, quod Deo sum assecutus largiente, illo potius acui (1265) oportere, ubi Christus est in dextera Dei sedens, quam terrenæ vanitati committere, et nihil aliud exinde, nisi ventum inanem, nec sine detrimento animæ maximo captarer.

3. Sed cui ego, vel quorsum ista? Silcat tandem iners loquacitas, cedat tandem urbanitati **529** excusata saltem rusticitas. Librum propterea me tollere difficultas prohibuit ullum præter istum (1266), quem vestræ, Domine mi, dirigo legendum fidei, mihi que ocius remittendum: legendum ut inepta per vos emendentur ejusdem; remittendum ut eum regrediens [f. regredientem] habere valeam comitem. Maximam de cætero in vestra clementia habere desiderans fiduciam, de servitio vestro me (1267), precor, potestative commonefaciatis; paratissimum namque ad omnia, quæ libuerit præcipere, me pro posse noveritis esse. Destinam (1268) vero alicujus suffragii si destitutioni parvitatæ meæ quamlibet dignamini prærogare; scit Dominus meus optime, quem obinde remuneratorem debeat sperare (1269). Valere feliciter nostrique meminisse clementer vestram optamus sine tenui claritudinem, ad laudem et gloriam ipsius, qui per sæcula benedictus, vestrum conservet, rogamus, perenniter decus. Amen. (1270).

EPISTOLA IV.

AD BRUNONEM. (1271)

Domino servulus, decentissimo indignissimus,

(1265) Legeremus libentius *acuere*, ita ut construatur sic; *oportere me peccatorem potius acuere*, id est excitare, *tantillum ingenioli . . . illo*, seu ad illum locum, *ubi Christus est in dextera Dei sedens, quam committere terrenæ vanitati, etc.*

(1266) Iste liber, quem ad Rotbertum misit, est agnosticus, seu Præloquiorum libri, ut ex Fulcuino discimus. Vide Admonitionem ipsis libris præmissam n. 4.

(1267) Addimus *me* ex nostro apographo.

(1268) Vulg., *Destina*; et post pauca *prorogare*. Codex emendationes præbuit. *Destina* autem pro columna, seu sustentaculo accipitur. *Destinam quamlibet alicujus suffragii*, id est subsidium aliquod, quo sustentaretur, *destitutioni suæ parvitatæ* qua erat rebus pluribus destitutus et indigens, *prærogari* expetit.

(1269) Ita codex. Vulgati *habere. Valete.*

(1270) *Amen.* ex ms. addidimus.

(1271) Hæc epistola ad Brunonem Henrici Germaniæ regis filium, Ottonis item regis ac postea imperatoris fratrem, quam Fulcuinus memorat cap. 20, scripta fuit a Ratherio, cum e Veronensi sede iterum pulsus anno 948, rerum omnium inopia afflictus expetiit, ut in ejus servitium evocaretur: imo ut evocaretur, missis ad eum Præloquiorum libris hæc ipsa epistola palam efflagitavit. Accitus autem ab eo fuit, antequam idem Bruno archiepiscopus Coloniensis consecraretur (id est ante annum 953), ut ex Rotgero in Vita ipsius archiepiscopi num. 24, et ex Fulcuino in Gestis abbatum Lobiensium cap. 22 manifestum est. Confer quæ in auctoris Vita animadvertimus § 9, ubi tempus explicatius statuimus. Edita primum fuit hæc epistola a Joanne Chapeauvillio in Gestis pontificum Tungrensium tom. I, pag. 186, ex ms. Lobiensi; ex Chapeauvillio autem

A BRUNONI RATHERIUS, servitium fidelissimo fidelius cum continuis orationibus.

Nihil dignius probitate, insignius claritudine, ingenio acutius, sani dicto intellectus, in nostri ordinis valens invenire hominibus, opusculum hoc (1272) examini quoque vestri **530** dirigo dominatus, et dens et illud correctius recipere, et notitiam nostram per hoc vestræ generositati ingerere. Præfixum erit quodammodo meæ qualitatis in eo cernentes tenorem, quid, barbarus (1273) vobis licet, in vestro servitio nequeam valeamve agere, optime potestis perpendere. Si itaque placet opus. placeat et operis exsecutor servulus. Nec dedignemini (1274) suggerere, tantillum cognoscere; forsitan enim inter millia præstantiorum et iste suum obtinebit locum.

B Potestis autem, si libet, eundem et ad servitium adipisci; abesse enim tenaciam remotissime vobis audivi, cum et adsint decentiæ mores illi, quos in sæculi hujus divitibus divinitas merito semper ambivit. Remota igitur difficultate, utimini (1275) potestate, scientes me hoc inhianter ambire. Præsaga enim mens quasi divinare videtur, meam per vestram claritudinem relevandam destitutionem: tantum condignam congruamque vestro dominatui impendere valeam servitum, fidelis ad vestrum decus (1276) vestri per omnia clientulus, commendatorque per cuncta fidissimus. Cujus et optatu, nostroque precamur contingat rogatu, ut quæ eum formam (1277) vestræ decentiæ indolem regali concessit prosapia pollere, eo usque dignetur et provehere, ut et (1278) in hodierni temporis clero non minus sint vobis omnia

C penitus infra, et in futuro nil inter eos inveniri valeat supra. Carmina istæ subnexui, ut quidam assereamdem repetivit Lucas Acherius. Ipsam cum laudato ms. Lobiensi diligentius collatam accepimus, ac exinde nomen *Brunoni*, quod in editis deerat, in titulo supplevimus, et in prima epistolæ linea vocem *probitate*.

(1272) *Opusculum*, id est libros Præloquiorum, quos Fulcuinus c. 20, ad Brunonem cum epistola missos testatur.

(1273) *Barbarus* pro alienigena, seu alienæ gentis et ignoto accipitur: Bruno enim natione Saxo, Ratherius autem Belga erat.

(1274) Subaudiri videtur, *si quid iste servulus operis exsecutor valeat*. Rogat nimirum, ut cognoscat et suggerat, si quid in ejus servitio possit. *Forsitan enim inter millia præstantiorum* qui in Brunonis servitio erant (multos enim doctos et magistros alebat) *et iste servulus* (id est Ratherius) *suum obtinebit locum*. Obtinuit autem primum, ut Fulcuinus tradit cap. 22: *Advocatur Ratherius, et habetur inter palatinos philosophos primus*.

(1275) Apud Acherium corrupte *ultimi*.

(1276) Voces *fidelis ad vestrum decus*, quas vulgari notata lacuna omiserunt, supplevimus e ms. Lobiensi, in quo solum pro *fidelis ad legebatur fidelitus*. Mox pro *commendator* legendum fortassis et proprius *commendatas*, id est qui se alicujus patrocinio commendans, suam illi operam obligat. Vide not. in librum primum Præloquiorum, ubi eodem sensu vox *commendatus* accipitur.

(1277) In vulgatis hic lacuna relicta, quam voce *eumorsum*, id est *formosam*, ex eodem ms. eruta implevimus.

(1278) Conjunctionem *et* tum hic, tum ante verba *in futuro* idem codex suppeditavit.

lent nulla; non sum enim, mihi credite, poeta; A
quanquam nec lateat me poetriæ penitus regula.
Diffusiores namque sum semper amplexus sermonem,
obscuritatis odio diffugiens contractiorem.

**531-532 ADMONITIO IN TRES SEQUENTES
EPISTOLAS.**

I. Tres sequentes epistolæ eodem ordine hic proferentur, quo exstant in ms. codice Lobiensi, qui unus eas ad nos transmisit. Ex ipso enim editæ fuerunt, quinta et septima a Joanne Chapeauvillio primum [t. I *Gest. pont. Tungrcn.*], et dein ab Acherio [t. I *Spicil. nov. edit.*], sexta vero a PP. Martene et Durando [t. IX *Collect. vel Script.*]. Quinta porro epistola subinde inserta fuerat a Fulcuino Gestis abbatum Lobiensium cap. 19; at ejus tantum initium in Lobienai Fulcuini codice inventum, uti et in vulgatis Gestis legitur. Has omnes uno tempore, eodemque consilio scriptas suadent similes, quæ in omnibus continentur sententiæ. Ratherius enim se ab episcopatu Veronensi ejectum, aliumque in suam sedem intrusum, se rebus omnibus desertum, ac monasterii solitudinem cogitantem æque in omnibus præfert. A qua tamen cogitatione se abductum indicat nonnullorum obloquii, quibus nisi responderet in iudicio canonico, criminosus aut fugax judicaretur. Hinc deposito consilio monasticæ solitudinis repetendæ canonicum iudicium postulat, tum in epistola quinta ad pontificem, tum in septima ad episcopos, ut in eo decidatur num ipse an amulus ejus legitimus Veronensis episcopus sit; cumque Romanum iudicium expeditius futurum videret, in epistola sexta ad omnes fideles Christianorum opem efflagitat, ut iter Romam conficere possit. In Germania, quo sese receperat, has epistolas scripsisse colligere licebit ex not. 1337 ad epist. vi.

II. Quo autem tempore seu anno scriptæ fuerint, difficultatem facessit epistola v ad Joannem pontificem, quæ in margine Acherianæ editionis missa traditur ad Joannem XIII. Id vero nulla ratione dici potest, cum Ratherium sub Joanne XII suæ Ecclesiæ jam restitutum certis documentis liqueat. Enimvero ipse etiam in *Itinerario* lucubrato Joanne XIII pontifice, num. 4, se suæ sedi redditum tradit *præcepto apostolici, qui tunc Romanæ præerat sedi*; ubi adverbio *tunc* eum pontificem, quo præcipiente fuerat restitutus, jam vita functum significat. De Joanne XI cogitari nequit, cum in ipsa epistola nonnulla referantur, quæ ad annum pertinent 941, multo post Joannis XI mortem. Hinc epistolæ inscriptionem Joanni XII convenire dubitandum non est; et alii quidem eandem epistolam adscribendam putant anno circiter 956, quo ille pontificatum iniit; alii vero anno 961 aut 962, paulo antequam Ratherius suæ sedi restitueretur. Qui eam assignant anno 961 vel 962, corrigere coguntur ipsius epistolæ textum num. 4, ubi auctor se calamitates passum prodit *per annos jam viginti*, ac *triginta* legendum censent. Nisi vero aliquid aliunde cogat, vulgatam lectionem *viginti*, quæ item est lectio codicis, deserendam non credimus.

III. Obtrudunt illa epistolæ verba num. 8: *Interjecto dehinc tempore, cum gloriosissimus atque piissimus, cunctoque celebratissimus orbe rex noster Italiam introisset, adfui cum ejus clarissimo filio, tentans, si daretur optio, ut meo restituerer loco.* Hæc autem illi intelligenda existimant de secundo Ottonis I adventu in Italiam anno 961; putantque anno sequenti 962 eodem venisse Ratherium cum ipsius filio Ottone II, et hac occasione arrepta, scripsisse epistolam ad Joannem XII, quæ Ottone agente, et concilio Papiensi subinde celebrato, restitutionis effectum obtinuerit. Huc nimirum referunt aliud Ratherii testimonium in *Itinerario* num. 4, quo se *misericordia piissimi Cæsaris, præcepto apostolici,*

qui tunc Romanæ præerat sedi, iudicio episcoporum synodaliter restitutum tradit. At recitatum epistolæ textum non de secundo, sed de primo Ottonis ingressu in Italiam anno 951 accipiendum esse, filium autem Ottonis, quocum adfuit Ratherius, non esse Ottonem secundum, sed Liutulfum ducem, nobis certissimum est. In hanc rem expendenda sunt, quæ in eadem epistola statim subjiciuntur. *Sed impedit, quod alterum illic institutum 533-534 rex invenit, Milonis scilicet nepotulum.... cui quidem Manasses sedem vendiderat.* Hic agitur de Milone episcopo Milonis comitis nepotulo, cui Manasses episcopatum vendiderat. Hunc autem Milonem sedem Veronensem tenuisse anno 951, ex documento Ecclesiæ S. Stephani, quod Joannes Baptista Perettus vidit [*Catalog. Ep. Veronen.*, pag. 61], manifestum est. Hoc porro anno 951 Otto rex et filius ejus Liutulfus in Italiam venerunt: Otto autem secundus non venit anno 962, ut illi existimant, sed tantum anno 967; cum jamdiu ante Ratherius episcopatum Veronensi fuisset restitutus. Neque Ottonis secundi adventum in Italiam anno 962 astruunt documenta anni ejusdem, quibus Ottonis imperatoris, et Ottonis ejus filii in Italia regis annus primus signatur. Cum enim Otto pater sub autumnum anni 961 secundum iter in Italiam suscepit, Ottonem filium puerulum suum secum non duxit, sed Gulielmi archiepiscopi Moguntini curæ commisit, ut continuator Reginonis et annalista Saxo tradunt. Ea autem documenta id unum probant, Ottonem patrem, cum anno 962 ad imperium ascendit, effecisse ut filius Otto, quem anno præcedenti Germaniæ regem eligendum curaverat, Italiæ quoque rex, licet absens, proclamaretur. Si igitur illud epistolæ testimonium de primo Ottonis adventu in Italiam, et de filio ejus Liutulfo intelligendum est; nihil hinc nos cogit eam epistolam rejicere in annum 962. Equidem in eadem epistola eodem num. 8 subditur, Ratherium, licet ea occasione venisset in Italiam ut episcopatum recuperaret, restitutionem tamen non obtinuisse, sed potius debuisse cedere regiæ majestati: quæ non conveniunt adventui Ottonis secundo, quo re ipsa fuit restitutus.

IV. Cum vero anno 951 non congruat epistolæ inscriptio ad Joannem XII, qui ad Romanam sedem promotus fuit anno tantum 956; hoc autem anno Liutulfus Ottonis filius iterum venerit in Italiam, ut Berengarium II ex Italico regno expelleret: alii recitatum epistolæ testimonium non de primo, sed de hoc altero Liutulfi adventu interpretantur, ita ut Ratherius e Leodicensi sede pulsus, anno tantum 956 una cum eo Ottonis filio in Italiam advenerit. Hoc Ratherii iter in Italiam post ejus expulsionem ex episcopatu Leodicensi probari existimant ex Fulcuino, qui cap. xxiv ait: *Exacto in hac destitutione sua (scilicet post eam expulsionem) Ratherius ferme biennio.... Italiam revertitur.* In Veronensi autem sede invento Milone episcopo, qui, ne Liutulfi ope Ratherii restitutio fieret, impedimento erat; Joannis XII recens electi iudicium eum implorasse censent hac epistola, quam idcirco *post annos jam viginti* suarum calamitatum (sumpto initio a captivitate anni 935) scriptam arbitrantur.

V. Huic vero sententiæ assentiri non possumus. Neque enim Ratherius in descripto epistolæ testimonio se profectum ait in Italiam cum Ottonis filio tantum, sed cum *rex noster Italiam introisset, adfui cum filio, etc.*, nec se a recuperando episcopatu impeditum affirmat, quia idem filius, sed quia ipse rex *alterum illic institutum invenit.* Venerant ergo in Italiam et rex pater et filius, cum Ratherius huc contendit. Illud ergo epistolæ testimonium, quod de filio Liutulfo accipiendum vidimus, ad adventum pertinet anni 951, quo uterque in Italia fuit. Fulcuini autem verba aliquid mendi habere, et alio sensu esse explicanda in auctoris Vita § 13 probavimus. Nihil igitur suppetit pro constituendo Ratherio

rii itinere in Italiam anno 956, cum e contra iter ejus ab anno 954 excludi non possit. Num vero huic anno affligi potest etiam epistola ad Joannem XII, qui tum nondum pontificatum adierat?

VI. Antequam nostram hac in re proferamus sententiam, animadvertendum vel maxime est, nonnulla eidem epistolæ inesse, quæ tempus anterius anno 956 plane videntur exigere. Etenim primo Ratherius inquit num. 5: *Comprehendit me Berengarius instinctu Manasse sanctissimi archiepiscopi, et qui jure locum obtineat Ambrosii (obtinere inquit, non obtinuerit), Manassem procul dubio in Mediolanensi sede adhuc, dum hæc scriberet, locatum præsumit. Is autem eandem sedem dimiserat anno 953. Adde quod num. 7 eundem Manassem pluribus episcopatibus præesse tradit, nulli autem prodesse: quæ nulli anno post annum 953 convenire queunt, uti patet ex not. Secundo num. 8 sermonem faciens de Milone episcopo, Milonis comitis nepotulo, qui anno 951 jam erat Veronensis episcopus ordinatus, ait summum pontificem alloquens: *Sed fautores hujusmodi ordinationis licentiam se accepisse gloriantur ab apostolatu vestra dominationis: et in sequentibus se cessisse tradit apostolicæ vestræ auctoritati ac divinæ dispositioni tribuisse, quod idem pontifex fecisset; additque: Vestram credo paternitatem nec voluisse, neque ausam fuisse contra legem canonicam alicui quilibet agenti dare licentiam.* Hæc sane scripta apparent ad eum pontificem, qui apostolicæ sedi præerat, dum Milo ordinatus **535-536** fuit; ac propterea ipsi hujus ordinationis licentia a Milonis fautoribus tribuebatur. Hoc autem tempore, ordinationis scilicet Milonis sub annum 951, non Joannes XII, sed Agapetus II Romanam sedem tenebat, qui ad eam evectus anno 946, obiit anno 956. Tertio n. 9 subdit, se quidem hanc apostolicam dispositionem, qua idem Milo in Veronensi sede constitutus videbatur, reveritum, de repetendo suo monasterio cogitasse: at *præcavens*, ait, *ne... æstimer non vocatus quidem, sed provocatus, judicium me velle delitescendo effugere, ad pedes apostolatus vestri me prosterno, et quis e nobis duobus, cum una ecclesiæ sedes duos non admittat sedentes, episcopus sit, audire cupio;* ejusdem pontificis sententiam efflagitans, ad finem usque epistolæ ita prosequitur, ut ejus pontificis judicium quærere videatur, qui ordinationi Milonis licentiam dedisse ferebatur. Hæc autem congruunt ei tempori, quo Ratherius sub Agapeto II una cum Luitulfo venit in Italiam, et Milonem ordinatum reperit. Eidem quoque tempori, seu exeunti anno 951, vel ineunti anno 952 strictius conveniunt anni viginti inchoati, quibus se *omnigeno calamitatum genere fatigatum* pronuntiat num. 1. Siquidem jam inde a sui episcopatus initiis, id est ab anno 932, plura ab Hugone rege se pertulisse narrat num. 5, et similiter num. 1, ab ipso ordinationis *die destinatus sum*, inquit, *quam hic deploro, perditioni.* Totus itaque epistolæ quintæ contextus cum anno 951 vel 952 aptissime concinit.*

VII. Idem tempus multo magis efflagitant aliarum quoque epistolarum vi et vii, quæ insimul exaratae fuerunt, contextus et rerum gestarum series. Nihil ex iis, quæ in eisdem epistolis narrantur, posterius est anno 951 et 952. Postrema quæ profertur vicissitudo illa est, cum post secundam expulsionem, quæ accidit anno 948, e Germania quo sese receperat, Italiam reversus anno 951, ut episcopatum recuperaret, invento in episcopali sede Milone, de recuperando episcopatu despondens, initio quidem monasterii solitudinem repetere cogitabat, et hoc consilio rediit in Germaniam; at auditis oblocutionibus non nullorum quæis episcopatu juste privatus tradebatur, ne divulgatam criminationem sua fuga comprobaret,

(1279) In codice Fulcuini, qui hujus epistolæ initium exhibet, pontificis nomen deest, ut et in vulgatis ejusdem omissum fuit.

A adeundi monasterii consilium deponendum, et appellationem apud Romanum pontificem, atque ad omnes episcopos interponendam, charitativumque Romano itineri suscipiendo subsidium a Christianis petendum decrevit. Nonne hæc gesta noscuntur statim ipso anno 951, vel ineunte anno 952, cum recuperandi episcopatus spem omnem interceptam deprehendit? Cum porro affirmet epist. vi, post desertam ultimo tempore Italiam *nusquam aliqua mihi vel hospitii quies, nusquam aliquod suffragium nisi locus misericordium*, quos fuisse Germanos episcopos indicat epist. v, num. 2; cumque perspicue insinuet se a repetendæ solitudinis consilio deductum non adisse monasterium, nec ullibi certam sedem nactum fuisse: hæc procul dubio omnium maxime repugnant anno 956, et multo magis anno 962. Etenim ante annum 956 a Brunone receptus, apud eum aliquandiu vixit: mox Leodicensem cathedram anno et amplius obtinuit, ac tandem ab ea exclusus, ut haberet unde viveret, monasterio præfectus fuit. Si verè ponatur annus 951 vel 952, cum omnium epistolarum contextus, tum rerum gestarum series æquissime congruent.

B VIII. Una obstat inscriptio epistolæ quintæ, quæ non ad Joannem pontificem, sed ad Agapetum data dicenda esset. Quid autem sentiendum? Cum gravissima sint quæ ex epistolarum contextu et historia exigunt annum 95 vel 952 sub Agapeto II, nec repudiari possit epistolæ quintæ inscriptio unico licet exemplo Lobiensi fulta, quæ Joannem (1279) præfert; in unum suspicari et conjicere licet, hanc epistolam cum aliis duabus scriptam quidem fuisse anno 951, vel ineunte anno 952 ad Agapetum II: at cum spes omnis obtinendi quidpiam evanisset, eam tunc fuisse suppressam; ac dein Joanni XII inscriptam anno 956 aut 957, cum sub initium pontificatus ejus, Luitulfo in Italiam reverso atque victore spes recuperandæ sedis Ratherio injecta fuit, vel saltem anno 961, cum de Ottonis reditu in eandem Italiam fama retulisset, ut Berengarium devinceret, et a Joanne XII imperator coronaretur. Mirum vero maxime accidit, Ratherium, mutata licet inscriptione, nihil in ipsius epistolæ textu immutasse, nihilque eorum addidisse, quæ sibi contigerunt post annum 959. Hinc dubitari potest, num hæc litteræ reipsa ad Joannem XII missæ fuerint; et de aliis duabus, num ad eos, quibus inscribuntur, fuerint directæ, non minus ambigendum est. Confer auctoris Vitam § 9 in fine. Harum trium epistolarum diligentissimam, nec inutilem collationem cum codice Lobiensi accepimus.

537 EPISTOLA V.

AD JOANNEM SUMMUM PONTIFICEM.

D Summo primæ, hoc est Romanæ, sedis pontifici, domino patriarchæ reverendissimo JOANNI RATHERIIUS peccator et exul.

1. Parvitatæ meæ qualitatulam, omnigeno calamitatum genere per annos jam viginti (1280) fatigatam, et a pueritiæ oris in oras senectutis per innumeros ærumnarum scopulos infelicissime devolutam, vestræ paternitatis provolvens vestigiis, domine reverendissime, archipræsulum archiepiscopo, et, si de ullo mortalium jure dici possit, universalis papa nominande, precor in Omnipotentis amore, ut querelam miseriarum mearum patienter ac benigne suscipiatis, ejusque vice mihi vel sero succurratis, ejus ideo sedem obtinetis, ut portas inferi prævalere

(1280) Sunt qui putant legendum esse *triginta*. Sed fidem codicis haud deserendam patebit ex Admonitione præcedenti, num. 2 et 6.

adversus Ecclesiam non sinatis (*Matth. xvi, 18*), in quantum scilicet reniti, cum Dei ipsiusque adjutorio, valeatis. Quod si de persona conquerentis, vociferantis, et præ angustia clamantis requiritis; ergo ego cum, domine, miserimus ille, qui Veronensibus datus episcopus, ipso, ut ita neque absurde loquar, die destinatus sum, quam hic deploro, perditioni. In cujus persecutione ita omnis pene quasi conjuravit mundus, ut misserimo, omniumque etiam consanguineorum auxilio destitutissimo mihi visum sæpissime sit, quod nullus fuerit tam justus, qui in me non exstiterit iniquissimus; tam munificus, qui non tenacissimus; tam pius, qui non crudelis (1281); tam cæteris per humilitatem submissus, qui mihi non alter visus sit Tarquinius; tam verax, qui in promisso vel ullum veritatis verbum mihi dicere sit dignatus, a summo scilicet nobilitatis usque ad infimum servitutis.

2. Quod si aliquis excipi valet, excipiantur **538** (1282) Germani, ac solummodo et difficillime, abundante videlicet iniquitate, et refrigesciente charitate (*Matth. xxiv, 12*), episcopi; qui, ut reor, si quid commodi mihi contulerunt, metu illius in decretalibus Alexandri papæ egerunt (*epist. 11*), qui ait: Quicumque ex vestro collegio fuerit, et ab auxilio eorum episcoporum, utique et destitutorum, se subtraxerit, non sacerdos, sed schismaticus judicabitur.

3. Ego sum, domine, ego, quem Græcia Orienti, Hispania valet nuntiare Occidenti, se vidisse (1283) aut pallere tristitia, aut rubere præ verecundia; quem jam ubique videri, atque ab omnibus gyrovagum pudet vocari. Miretur quis, quomodo quod cunctis erat canticum, vestro apostolatu quiverat fore (1284) ce-

latum. Hoc ad meæ quoque, peccatis merentibus, damnationis cumulum, quod nec apud vestram sacratissimam sedem, neque apud aliquem principum vel potentum, intercessorem invenire nunquam valui ullum. Ut autem quondam Paulus Cæsarem (*Act.*

(1281) Verba qui non crudelis; tam cæteris per humilitatem submissus in vulgatis ommissa, ex codice Lobienſi inseruimus. Post nonnulla ex eodem ms. a summo scripsimus, ubi legebatur in editis e summo.

(1282) Post alteram e Veronensi sede expulsionem Ratherius sese in Germaniam recepit, ibique ab episcopis Germanis aliquis opis obtinuit.

(1283) In priori editione Acherii sed vidisse. Emendatum fuit in secunda, quemadmodum in codice legitur, et in editione Chapeauvillii, quæ solum omittit aut ante pallere.

(1284) Pro fore, quod in ms. habetur, in vulgatis emendatum fuit esse. Verum fore pro esse apud Ratherium et alios mediæ ætatis scriptores frequenter invenies.

(1285) In ipso carcere Ticinensi scribens Præloquiorum librum quartum, Romanæ præsertim sedis judicium expetiit num. 4. In epistola quoque sequenti fidelium subsidium imploravit pro Romano itinere, quod inire meditabatur, ut a summo pontifice judicaretur.

(1286) Jure stipendiario, inquit, quis Hilduinus e Leodicensi episcopatu dejectus, ab Hugone rege ejus consanguineo, Notgero, seu Notherio in episcopatu Veronensi substitutus fuit, non ut ibidem perpetuo consisteret, sed ut interim ejusdem episcopatus stipendia perciperet, quoad ad aliam digniorem

A xxv, 11) ita ego (1285) appellabam Romanam sedem. Verum, ut strictim tacta dilucidem, et quo valeo succinctius; Notgero Faustæ recordationis episcopo meliora, ut remur, petente, datum episcopium est meo domino Hilduino, jure stipendiario (1286), promisso regis (*id est Hugonis regis Italiæ*), qui me tunc oppido, ut credebatur, diligebat, manente, quod ubi illum altius promovendi locus emergeret, ego petentibus darer episcopus. Inthronizato Mediolani eo (1287), ut sese instabilitas mundatæ sæpe continet volubilitatis, longe aliter atque promiserat regi placuit, cupienti potius, ut fama erat, unum e tribus [*subaudi intronizare*], aut quemdam Aquitanum, aut quemdam Garafridum, aut Manassem Arelatensem archiepiscopum, contra jus licet canonum (1288).

B 4. Inter agendum revertor a Romana sede, peracta legatione, ferens privilegium (1289) pro jam dicto domino meo actum, cum archiepiscopali pallio. Alletæ cum his sunt et litteræ domini papæ tunc temporis Joannis gloriosæ indolis (1290), quibus continebantur preces ejusdem, **539** totiusque Romanæ Ecclesiæ, uti ego Veronensibus darer episcopus. Displicuit hoc non parum regi contraria molienti; sed obtinuit deprecatio apostolica, instante rogando, meo jam dicto, cum primoribus regni, domino [*scilicet Hilduino*]. Ego semivivus pene jacebam infirmus. Persuasum est regi, puto, a me diligentibus, quod non evaderem. Hac spe pellectus consensit, satisfacere gestiens tam domino papæ, quam cæteris, quos inconveniens videbatur offendere rogantes. Evasi [*scilicet e morbo*], ordinatus sum ego. Iratissimus redditur ille; juavit per Deum (nec est mentitus) quod diebus vitæ suæ de ipsa ordinatione non essem gavisurus. Misit ergo in pitaciolo (1291) certam quantitatem stipendii, quod tenerem de rebus ecclesiæ; de cæteris exigens jusjurandum, ut diebus illius filii quoque sui amplius non requirerem. Ego intelligens quanta absurditas hoc consequeretur, non consensi. Quid sedem, cum primū vacaret, promoveretur.

(1287) Hilduinus a sede Veronensi ad Mediolanensem Hugone curante proventus fuit, anno 931.

(1288) Ita codex Lobienſis. Vulgat *cita jns*. Hæc autem verba *contra jus canonum* Manassem Arelatensem archiepiscopum respiciunt, qui si una cum Arelatensi sede Veronensem quoque obtineret, ut postea accidit, contra decreta canonum fieret.

(1289) *Privilegium*, id est Romanæ sedis confirmationem, quam Mediolanenses præsertim archiepiscopi una cum pallio debebant obtinere.

(1290) Scilicet Joannis XI, qui ad apostolicam sedem ascendit anno 931. Cum hic, licet vita functus, a Ratherio papa gloriosæ indolis vocetur; perperam a nonnullis veluti pseudopontifex aut intrusus notatur contra sensum Ecclesiæ, quæ eum inter legitimos Petri successores recensuit.

(1291) *Pitacium* seu *pillacium* dicebantur schedulæ, seu libelli breviores, in quibus aliquid ascribebatur. In hoc autem *pitaciolo* Hugo declarabat quam stipendii quantitatem ex Veronensis ecclesiæ redditibus Ratherio concederet; et ab eo exigebat jusjurandum ne quid amplius requireretur, quoad ipse et filius Lotharius in regnum assumptus viverent. Huic autem rei cum Ratherius non consensisset, hinc origo discordiæ enata, quam libro quarto Præloquiorum indicavit num. 20.

magis? Adhibuit undique persecutores et adversarios, qui aut deterrerent me, ut effugerem, aut irritarent, ut in illum excederem, et ut expellendi me inveniret occasionem. Nactus est (1292); cepit me, retrusit in custodiam in quadam Papiæ turricula; non dico sine mei culpa, qui enim (1293) inter talia saltem in verba non offendit, hic perfectus est vir (*Jac. III, 2*); sed contra legem ita hæc egit, et sine audientia. Dicat hic quisque quod volet; temerariis enim judiciis, juxta Augustinum (*serm. 46, n. 27*), plena sunt omnia. Confiteor vero ex quo **540** eum primitus vidi, usque dum hominem exiit, semper me Theodosii felicitatem imperatoris illis optasse, et adhuc ejus recordatione me graviter affici dolore.

5. Duobus annis et dimidio, nisi fallit recordatio, priorem pertuli persecutionem (1294), et totidem carcerale supplicium: hinc emissus subii totidem quoque exsilium (1295). Sed cum per Dei misericordiam ego quidem eo invito fuissem liberatus, ille vero per Dei justitiam regnandi honore privatus, sedit animo illum adire (1296), ejusque calamitatem omnibus diebus obsequio solari: nam nec defuerat qui intimaret (sero licet, ut in eo, quodque Deus ab illo avertat postulo) quod pœnitens sæpe optasset, ut daret Deus, quod ad eum venirem, et si valeret restitutionem mihi impetraret; sin alias, daret pecuniæ tantum, ut amplius non egerem. Veniebam, comprehendit me Berengarius (1297) instinctu Manassis sanctissimi archiepiscopi (1298, ut qui jure locum obtineat Ambrosii. Tribus iterum (1299) et semis mensibus sub custodia retentus, indeque emis-

(1292) Quando Ratherius una cum Milone comite Arnoldum Bajoariæ ducem Veronæ recepit, tunc Hugo ejus expellendi occasionem sumpsit. Arnoldo enim excluso, et Verona recuperata, episcopum veluti rebellem captivum adduci jussit in turrim Papiensem, quæ post nonnulla *Walberti turricula* appellatur, forte a Walberto potenti judice Ticinensi, qui cum adversus Hugonem conspirasset, captus et capite truncatus fuit, Liutprando teste lib. III Hist. cap. 10 et 11.

(1293) Verba *qui enim usque ad perfectus est vir* in Acheriana editione omissa supplevimus ex ms. Lobiensi: ex quo mox scripsimus *contra legem*, ubi Acherius habet *citra legem*.

(1294) Priorem persecutionem vocat illam, qua ab initio sui episcopatus Hugo, ut superius scripsit, *adhibuit undique persecutores et adversarios, qui aut deterrerent me, ut effugerem, aut irritarent, ut in illum excederem, et ut expellendi me inveniret occasionem*.

(1295) Exsilium scilicet, quo Comum relegatus fuit.

(1296) Hugonem adire voluit Ratherius jam ab exilio liber, non cum Como, ubi exsul fuit, eo invito aufugit sub finem anni 939, vel ineunte anno 940, sed cum idem Hugo regnandi honore privatus fuit anno 945.

(1297) Cum Ratherius comprehensus fuerit a Berengario Hyporegiæ marchione, qui sub rege Lothario Hugonis filio summam in Italia potestatem exercebat; in hac regione ipsius potestati subjecta captus dici debet, Hugonemque aditurnus, iter suscepisse non in Provinciam, quo Hugo primum sese receperat, sed in Italiam, quo ille rediit anno 940, ut si posset, regnum recuperaret. *Instinctu autem Manassis fuit comprehensus*, quippe qui Veronensem Ecclesiam occupabat, timebatque, ne Ratherius se

aus, Veronamque perductus; et a Milone dolo receptus (1300), ut scilicet Manassem expelleret, ne pœnitentia ductus juvaret, quem plurimum, ut fertur, nocuerat avunculum regem.

6. Quod martyrium versutiis ejusdem Milonis per biennium pertulerim, satagam si referre, historiam putetis. Summam tantummodo ut brevissime comprehendam, omnes clericos, milites, **541** colonos, et famulos (1301) ipso contra me patroeinante, non synodum agere, non capitulo clericorum interesse, non aliquid, quod emendandum esset, audebam solummodo commemorare, statuere quidlibet, vel destituere, nusquam aliquid quod scire vellet, loqui poteram, quod non continuo sciret; sacramento enim ab omnibus id, credo, extorserat. Et cum omnes sui coram illo mihi detraherent, ille solus contra omnes quasi pro me faciebat, ut scilicet provocati ampliora derogando referrent, ita ut alterum credere posses Antipatrum Herodis impii filium: nam boni [f., non enim boni, etc.] aliquid malive agere, potestatis vel licentiæ erat meæ. Id ipsum etiam quod ipso imperante agebam [*vnlty. male, aiebam*] (neque enim contraire ejus præceptis audebam) vertebat in culpam, clericorum occulte struens contra me calumniam, mihi vero de eis promittens dolose satisfactionem. Hoc adeo processit, ut quadam die, dum ordines ecclesiasticos agerem (1302), archidiaconus cum omni clero exiens, me solum in ecclesia relinqueret, et alteram sibi contra me vindicaret. Et, o temporal! o mores! o legis cano-

C excluso eidem ecclesiæ restitueretur.

(1298) Ironice *sanctissimum archiepiscopum* vocat Manassem, et *et qui jure locum obtineat Ambrosii*, quippe qui Mediolanensem sedem Berengario curante obtinuit anno 948; et, dum Ratherius hæc scripsit, adhuc obtinebat.

(1299) Adverbium *iterum* ex ms. Lobiensi, et editione Chapeauvillii addidimus. *Iterum autem sub custodia retentus* dicitur, quia prius in turri Papiensi duos annos cum dimidio captivus fuit.

(1300) Hic milo Veronæ comes erat, qui Arnoldo contra Hugonem primum favit, Licet vero subinde cum Hugone reconciliatus, Veronam gubernaret cum tamen postea favisset Berengario, metuebat ne Manasses, qui Veronensem episcopatum occupabat, et Berengario pariter favens, Hugoni nocuerat, pœnitentia ductus juvaret eundem regem avunculum suum, a quo si Manassis ope recuperaretur in Italia regnum, ipse Milo detrimentum caperet.

(1301) Ratherius lib. III Præloquiorum num. 22 *laboratores liberos et servos, et milites regni* vocat quos hic appellat *milites, colonos et famulos*. *Milites* intelliguntur nobiles. Vide ibidem not. *Colonos* erant rustici agris colendis addicti, sed non proprii servi, uti erant *famuli*. Quæ porro addit, *Nec synodum agere, nec capitulis clericorum interesse audebam*, de iis synodis et capitulis accipienda sunt, quæ in visitationibus ecclesiarum diocesanas habebantur uti latius ostendimus in Vita auctoris § 8, num. 37. Unde etiam patebit, cur non solum clericos, verum etiam patebit, colonos, et famulos hac occasione commemoret.

(1302) Hæc non de sacrorum ordinum collatione, sed de aliqua functione sacra atque solemnè intelligenda probavimus in auctoris Vita § 8, ubi hunc locum explicatum invenies.

nice publica conjuratio! o, ut ita dicam, abominatio desolationis! o verbum factum in Israel, quod quicumque audierit tinniant merito ambæ aures ejus! (*Jer. xix, 3.*) Arelatensis archiepiscopus, tendens insidias Veronensi episcopo, consecravit episcopum quemdam suæ diœcesis in titulo Ecclesiæ Veronensis. Quis non miretur? quis non obstupescat? Ubi enim fas? ubi lex? ubi sæcularis [*subaudi* lex] unicuique provinciæ certos, distribuens inconvertibiliter limites? ubi consideratio cuncta cernentis? ubi: *Non transgredieris terminos, quos constituerunt tibi patres tui?* (*Prov. xxii, 28.*) Non intelligunt ad hoc pertinere, qui nesciunt quam longe Verona ab Arelatensi absit patria. Ubi erat quod lex ait (*CALLIST. ep. ii, 22*): Si quis metropolitanus, nisi quod ad suam solummodo (1303) pertinet parochiam, agere tentaverit, gradus sui periculo subiacebit? Et ubi archidiaconus [*f.*, archiepiscopus] suum præfixum canonibus non excedens, teneat cum humilitate locum? » 542 Sed hæc ad illos, qui unius sedis sunt archiepiscopi. Cui vero quinque (1304) licet episcopis præesse, nullique prodesse, quid poterit non licere? Horum vero omnium cum inceptor Milo esset et auctor mei tamen et videri et dici ambiebat advocatus et tutor. Itaque callidissime me affligebat, ut rarissimus esset in regno, qui non æstimaret amicissimum eum esse mihi omnino. Ego vero miser eram diebus noctibusque ita confectus et anxius, ut tæderet me vitæ meæ, et mallet in Walberti, ut quondam, turricula, quam sedere in Veronensi cathedra, esurire (1305) sub Hugone, quam epulari cum

Milone.

7. Biennio et hoc tolerato, gravissimo omnium, quas antea, et post pertuli, miseriarum carcere,

(1303) Ita codex Lobiensis, concinente etiam lectione pseudoepistolæ Callisti. Acherius quodammodo.
(1304) Hic Manasses perstringitur, qui quinque episcopatus obtinuerat, Arelatensem, Veronensem, Mantuanum, Tridentinum, ac tandem Mediolanensem, ut ex Liutprando colligere licet. Cum vero hic indicetur, eum pluribus episcopis, dum hæc Ratherius scriberet, adhuc præesse, nullique prodesse; conveniunt hæc quidem anno 952, quo Manasses, Veronensi licet episcopatu Miloni antea vendito, quatuor alios episcopatus tenebat; posterioribus vero annis non conveniunt, cum anno 953 archiepiscopatu Mediolanensi sponte, si ve invitus cedens, ac in Gallias profectus, sola Arelatensi sede ad mortem usque politus videatur.

(1305) *Esurire*, inquit, *sub Hugone*, quia in turricula Walberti, seu Ticinensi, in qua biennio et amplius retentus fuit, inter multas calamitates etiam famem pertulit.

(1306) Acherius *cum possum, devito aliquem, nec adjiciam*. Codicis Lobiensis lectionem prætulimus. Num hic calamitosus, cujus doloribus dolorem adjicere devitat, est idem comes Milo, qui Berengarii II fautor, hoc forte tempore, seu anno 951, aut 952 aliquid gravius passus sit ab Ottone, cum is Berengarium tota fere Italia expulit?

(1307) Lupi illi, qui Ratherium impetebant, intelligendi videntur Manasses, cui cedere locum jus-

adum ad vespertinalem persolvendam pergerem synaxi, adfuit missus domini regis Lotharii præcipientis, ut urbe decedens darem locum Manasse sedem meam invadendi, adjiciens amicale [*id est amicabile*] satis consilium, melius scilicet esse, ut secederem, quam Milonis dolo aut exmembrarer, aut interficerer, aut (quod levius his multo, sed gravissimum mihi esset futurum) comprehensus, quo minime vellem abducerer. Calamitosum hic accusare, cum possem, devito aliquem (1306), ne adjiciam super vulnerum ejus aliquid, quod propheta conquerendo prohibet, dolorem (*Psal. lxxviii, 27*). Quid plura? Feci jussus quod antea libentissime fecissem injussus, nisi interdixisset, quod ait in Evangelio de mercenario Dominus (*Joan. x, 12*); sed non potui agere impune. Lupi illi (1307) gregem non quærebant invadere, sed pastorem; persecutusque in una civitate, fugere venialiter potui in aliam.

8. Interjecto dehinc tempore, cum gloriosissimus atque piissimus, cunctoque celebratissimus orbe rex noster (1308) Italiam introisset; adfui cum ejus clarissimo filio; tentans si daretur optio, ut meo restituerer loco. Sed impedivit, quod alterum illic institutum rex invenit, Milonis scilicet nepotulum (1309); ne difficile sit conjectare, cujus rei causa [*al.*, gratia] tanta mihi intulerit mala. Cui quidem Manasses sedem vendiderat (1318); sed fautores hujusmodi ordinationis licentiam se accepisse gloriantur ab apostolatu vestræ dominationis (1311). Cedere igitur tam apostolicæ vestræ auctoritati, quam illius regali majestati, quam reprehendere si quid decrevissetis, tutius fore credens, statueram, carceribus et exiliis per Dei misericordiam exemplus, et in latitudinem (1312) liberi arbitrii eductus, sossus fuerat, ac præterea etiam ille fortassis, quem Manasses consecravit episcopum in titulo Ecclesiæ Veronensis.

(1308) Otto rex innuitur, Verbum *introisset* primum ejus ingressum in Italiam significat, qui incidit in annum 951; ac proinde filius Ottonis, quocum Ratherius in Italia adfuit, non est Otto II, sed Luitulfus, ut in præmissa admonitione latius probavimus.

(1309) Is est Milo comitis Milonis nepos, qui anno quidem 951 episcopatum Veronensem tenebat, ut ex documentis a Joanne Baptista Feretto allatis discimus. *Nepotulum* autem eum auctor appellat, quia erat adolescentulus annorum circiter 18; natus enim fuerat, postquam Ratherius Veronæ episcopus consecratus fuit, uti ex epist. viii ad eundem Milonem liquet.

(1310) Idipsum tradit etiam Liutprandus lib. iv, c. 3.

(1311) Hæc Agapeto II, non autem Joanni XIII convenire in Admonitione ostendimus. *Licentia* porro, quæ ab apostolica sede data præfertur, forte dispensationem respicit ob defectum ætatis Milonis, quippe qui adolescentulus juxta canonum regulas ad episcopatum promoveri non poterat.

(1312) Cum Acherius edidisset *et latitudinem*, novissimus Spicilegii editor pro *eductus* legendum credidit *adeptus*. Verum emendatio *in latitudinem* auctoritate Lobiensis codicis inserta, nihil in voce *eductus* immutare sinit.

litudinem monasterii petere, et ibi exspectare Deum qui salvum me faceret a pusillanimitate spiritus et tempestate persequentium (*Psal. LIV, 9*), causasque expulsionis meae a meipso poenitendo exigere, meque ipse, ut non judicaretur, judicare, quod statuissetis, a Deo decretum credere: summus enim pontifex a nemine debet reprehendi, et cor regis in manu Dei (*Prov. XXI, 1*). Quae duo utrumque commonefaciunt, credo, illum [*id est pontificem*], ne reprehendenda agat; istum [*id est regem*], ne cor suum a manu Dei, id est, a gubernaculo (si rex jure malit esse, quam vocari) in disponendis regni necessariis auferat. Vestram credo paternitatem neque voluisse, neque ausam fuisse contra legem canonicam alicui quilibet agendi dare licentiam: illum non alia necessitate regnum ambiisse Italicum, nisi ut distortum per multimoda injustiarum, hujusmodi scilicet et aliarum irrectitudinum volumina, ad rectitudinem Christianae legis potestate imperiali cogeret regnum (1313).

9. Decreveram igitur, ut dicere coepi, monasterium ita expeditus petere; sed rursum cogitans, in quali ordine illic quoque deberem esse, episcopi scilicet, an presbyteri, an alterius, an nullius ordinis (dicturum est enim forsitan aliquis eorum, qui sibi arrogantes solent in corde, velut etiam hic publicanus, dicere, quia nec cum bonis (1314) laicis in ecclesiae publica admittendus sum statione: e diverso forsitan alius, tanto dignior, inquit, quanto flagello attritior): fluctuans inter haec animus, cui potius assensum praebet, ignorat. Veridicoque post, et hoc insperato 544 percipiens C relatu, mihi ab aemulis quaedam objici, pro quibus non vi, sed jure, ministerio sacerdotali me asserant privari; verens, ne haec mei cessio vel patientia, alicujus alterius, praesentis scilicet aut futuri, fiat depositio a dignitate propria (proclivis enim semper est in deteriora veteris Adae posteritas; nulloque existente qui opponat se murum pro domo Israel, stans in praedium in Die Domini [*Ezech. XIII, 5*]; verendum est [1315] ne serpens per licentiam vulnus in futurum multo fiat deterius,

(1313) Vide ne ex voce *imperiali* existimes, Ottonem I, quando haec scripta fuerunt, seu quando Italiam ingressus, Veronae episcopum invenit Milonem, jam ad imperium fuisse assumptum; ac proinde hanc epistolam, serius multo quam credimus, exaratam fuisse. Nunquam enim Ratherius hac in epistola Ottonem imperatorem, aut Caesarem nominat, ut in aliis operibus post initum ab eo imperium scriptis constanter nominasse deprehenditur; sed regem tantum in eadem appellat. Adjectivum *imperiali* regi etiam convenire posse patet ex lib. III Praeloquiorum num. 22, ubi auctor, licet regem alloqueretur, dum nullus tum erat imperator. *Aut tui, inquit, imperialis sunt juris.* Recte autem scripsit Ratherius illum Ottonem non alia necessitate regnum ambiisse Italicum (quibus verbis eum regem Italiae, dum haec scripsit, indicat) nisi ut distortum. . . . ad rectitudinem Christianae legis potestate imperiali cogeret regnum; quia regnum Italiae Otto consecutus est anno 951, antequam illud Berengario certis conditionibus in

more ignis, qui modicas delambens paleas, dum per incuriam non exstinguitur, comburit saepe civitates maximas): praecavens etiam; ne juxta illius in decretalibus dictum, qui ait: *Manifestum est confiteri illum de crimine, qui canonicè vocatus, judicium subterfugit: aestimer non vocatus quidem, sed provocatus, judicium mo velle delitescendo effugere; ad pedes apostolatus vestri me prosterno, et quis e nobis duobus, cum una ecclesiae sedes duos non admittat sedentes, episcopus sit, audire cupio.* Si ego, Veronensis ergo: si ille, repulsio mea non furtiva osse debet, sed publica, ne ob falsum contrariae suspicionis rumorem, contra vos (1316) clamet ecclesiae terra, et sulci (juxta Gregorium) ejus cum ea. Adimi quoque episcopo episcopatum, antequam causae ejus exitus appareat, utrum ulli Christiano videri jure possit, a vestra paternitate volo discere; nam miser ego et imperitissimus multa mei causa perquirens et relegens, nusquam hoc potui invenire. Quod si talis est culpa, convenientius videtur, ut degradatus prius careat officio, post episcopio, ne non juste, sed inimice videatur actum.

10. Ne igitur criminosus videar criminatus, aut fugax provocatus, audientiam rogo, audientiam flagito, invasoremque ecclesiae meae cum ipso pastorem omnium pastore audaciter furem vocitans et latronem (*Joan. x, 1*), quia aliunde ascendit, non per ostium introivit, (etenim vivente viro nubere alteri [1317] non dimittitur mulier legitime) 545 coram apostolatu vestrae sedis ad certamen canonicum provocho, eo etiam, si vestrae dominationi placet, tenore, ut sive pro me, sive pro illo lex obtinuerit episcopium, cui vobis visum fuerit, tribuatis tantum in Domino: praesse enim ulterius non concupisco, si prodesse, ut antea, nulli valeo.

11. Offenderit sane, timeo, vestrae paternitatis sincerissimum auditum, paulo quam decuit severior, et quasi invectiva in adversarios oratio; sed peto veniam dari afflictissimae pusillanimitati. Nam si compatientis et non dedignantis erga meam utamini

comitiis Augustanis cederet anno 952; unde documenta exstant anni 951 et ineuntis 952, in quibus ejusdem Ottonis regis annus in Italia primus signatur. Vide Collect diplomat. canonici de Dionysius pag. 117, 118 et 120, ac Muratorium *Annali d'Italia* ad annum 951, pag. 375 et 377.

(1314) Apud Acherium qui nec cum bonis. Novissimus Spicilegii editor emendavit quod nec cum bonis. Praetulimus Chapeauvillii lectionem, quam Lobiensis codex exhibet.

(1315) Addidimus est ex ms. Lobisiensi.

(1316) Editi contra nos. Correximus ex eodem codice, et jure quidem; indicat enim, suam repulsionem ab episcopatu, ut juxta esset, debuisset esse publicam, seu publico judicio constitutam, alias Ecclesia reclamaret, si pontifex repulsionem sine legitimo judicio factam ob rumores privatos et falsos non reprobaret.

(1317) Voces nubere altari, quae apud Acherium decerant, supplevimus ex ms. Lobisiensi. Non dimittitur scriptum est pro non permittitur.

miseriam affectu, advertere prudentissima (1318) vestræ pietatis poterit dignatio, me isthic nullum aliud illorum tetigisse vitium, nisi quod ad meum illis famulatum est detrimentum. Testor vero et promptissime Deum, maluisse me (1319) in uno Probi, in altero mores Ambrosii, quam aliquid invenire quod carperem sinistri, eorum maxime quæ pertuli. Verum, ut in breviloquio comprehendam quod opto, aut Veronensium esse convincar, aut nequaquam episcopus; universalem (1320) namque me præsumlem esse non consequitur ullatenus, et tædet me in hoc vel errare, vel errandi aliis causas præbere diutius. Non pontificem quoque pontificalia præsumere, quanti sit periculi, tanto minus valeo ignorare, quanto frequentius missas aliquem laicorum celebrare nullatenus præsumere perspicio quotidie. (1321) Unum vero e nobis duobus episcopum non esse, cum etiam infantum, si qua eis inest, satis evidenter valeat comprehendere ratio; quis autem nostrum sit, vestræ pastoralitatis decernere debeat provisio; absque maximo vestri, si dicere audeam, periculo (quandoquidem controversia inde orta est) indiscussum relinquere non valetis omnino.

546 EPISTOLA VI.

AD OMNES FIDELES (1322).

Idem miser, infelicissimus et deceptissimus, promissiloquorum (1323) figuris et ænigmatibus affatim satiatus, hisque fidem ulterius adhibere et experientie magisterio jam nimis sero prohibitus, omnibus legem Christi implere volentibus.

1. Villicatu concessi præsulatus, hoc est Veronensis, privatus, bonorumque omnium miserationi expositus, fodere ut huc usque inaniter laborando amplius non valens, remunerationis denario carens, expersque omnimodi redditus, (1234) quod semper erubui, seu scilicet superbiæ nota, seu recuperationis fiducia (quia omnia videbantur tolerabilia, spe perfruitionis ejus una saltem, si daretur, die compensata) mendicare, tertium quod agam non inve-

(1318) Ita idem codex. Acherius, *prudentissimæ*.

(1319) Comparatio Probi imperatoris Hugoni regi magis congruit, quam Miloni simplici comiti. Cum vero supra num. 4, Hugonem levius perstrinxerit, professusque sit, se, *ex quo eum primitus vidit, usque dum hominem exiit, semper Theodosii felicitatem imperatoris illi optasse, et adhuc ejus recordatione graviter affecti dolore*; Miloni autem comiti graviora multo opposuerit: voces in uno de Milone potius adhuc superstite, quam de Hugone jam diu extincto accipiendæ videntur. Voces autem in altero ad Manassem S. Ambrosii successorem referendas nihil dubium est. Post pauca *carperem* emendavimus ope manuscripti Lobiensis, cum in nova Spicilegii editione mendose legeretur *carcerem*, ubi tamen in *eratis* eadem correctio ingeritur.

(1320) *Universalem* episcopum, id est qui nulli sedi addictus, indefinite in universali Ecclesia episcopus sit.

(1321) Construe: *Cum vero etiam ratio infantum, si qua eis inest, satis evidenter valeat comprehendere, unum e nobis duobus non esse episcopum; quis autem nostrum sit, etc.*

(1322) Hic titulus *Ad omnes fideles* deest in ms. Lobiensi, ubi tantum tituli loco legitur, *Item*: sed

niens, compulsus, charitatem, sicubi est, requiro, ingeminansque clamorem, meam ut respiciat implero calamitatem. Nusquam enim aliqua mihi vel hospitii quies; nusquam aliquod suffugium, nisi locus misericordium, eorum utique quibus in corde loquitur Evangelium: *Cum facis prandium aut cœnam, voca pauperes, et beatus eris, quia non habent retribuere tibi; retribuetur enim tibi in resurrectione justorum* (Luc. xiv, 12). Metuendum quoque divitis avari exemplum, qui non advertens, cur Lazarus ante januam ejus jacere fuerit permissus (Luc. xvi, 20); unde maximum captare valuit refrigerium, indeficuum accendere infelix non præcavit incendio; cujus clamori quia pium non adhibuit auditum, expertus est in semetipso veracissime dictum: *Qui avertit aurem suam a clamore pauperis, et ipse clamabit, et non exaudietur* (Prov. xxi, 13). Et ideo dum aquæ miser guttam peteret, non est exauditus, quia non dederat; et in hoc assertor ita loquens veridicus: *Qui declinat aurem ne audiat legem, oratio ejus erit execrabilis* (Prov. xxviii, 9). Lex autem cum priori sæculo fuerit, ea cuilibet (1325) 547 impendere alii, quæ sibi quis vellet ab alio præstari; sequens quoque, ne in nullo naturale inhiheret bonum, ita lata est per Decalogum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omni mente tua, et ex omnibus viribus tuis, et proximum tuum sicut te ipsum* (Matth. xxii, 37; Deut. vi, 5; Levit. xix, 18). Tertia sub gratia scilicet ita: *Alter alterius* (inquit usque [1326] ad tertium cœlum raptus) *onera portate, et sic adimplebitis legem Christi* (Gal. vi, 2), Christi utique, Christi. Nam ipse interroganti cuidam, quod esset mandatum magnum in lege, cum primum maximum præmisisset, secundum simile confirmavit esse: qui ut et suos a cæteris segregaret: *In hoc, ait, cognoscent omnes, quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem* (Joan. xiii, 35).

2. Diligo Deum, (1327) sed unusquisque ait requisitus, pessimus omnium, etiam quilibet tyrannus;

ex ipsa epistola satis colligitur.

(1323) Vulg., *promissis loquiorum*. Codicis lectionem recepimus. *Promissiloqui* dicuntur, qui promissa meris verbis exhibent, factis autem carent. Post pauca pro *adhibere* (quod verbum ex eodem ms. inseruimus) vulgati habebant *adhibens*.

(1324) Construe: *compulsus mendicare, quod semper erubui, seu scilicet superbiæ nota, seu fiducia recuperationis, id est recuperandi episcopatus (quia omnia videbantur tolerabilia, compensata spe perfruitionis ejus saltem die una, si daretur) compulsus, inquam, mendicare, non inveniens tertium quod agam, id est tertium inter proventum laboris, et consecutionem episcopatus, requiro charitatem, sicubi est, etc.*

(1325) Vocem *cuilibet* codex suppeditavit. *Lex priori sæculo* lata, id est lex naturalis. Mox pro *decalogum* vulgati perperam *catalogum*. Dein ex codice adjecimus *et ex omni mente tua*.

(1326) Ms. codicis auctoritate addidimus *inquit*.

(1327) Ejusdem codicis ope inseruimus *sed*. Constructio est: *Sed unusquisque pessimus omnium, etiam quilibet tyrannus, requisitus ait, diligo Deum: nam, etc.*

nam, proh dolor! odium ita usquequaque hodie abundavit fraternum, ut nullum gloriosius in sæculo genus (1328), quam, proh nefas! homicidarum. Sed e diverso recumbens super ipsum præcipientis pectus: *Si quis, ait, dixerit quoniam diligo Deum, et fratrem suum oderit, mendax est; qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum quem non videt, quomodo potest diligere? (I Joan. iv, 20). Et: Omnis qui odit fratrem suum homicida est (I Joan. iii, 15). Et: Scitis quia omnis homicida non habet, partem in regno Christi et Dei (Ephes. v, 5). Omnis, inquit, omnis, id est nec quilibet eorum, quos paulo ante deploravi infeliciter (1239) gloriosorum, nec aliquis osor fratrum. Nullum, alius inquit, odio [id est odio habeo] Christianum. Ergo omnes diligis; nihil enim est tertium. Et hæc est illa charitas, quam Apostolus præfert etiam martyrio, cujus quia ope indicibiliter (1330) indigeo, nihil dulcius quam illud, dum legitur, audio; omnesque ut idem agerent optarem omnino: *Qui habuerit substantiam mundi, et viderit fratrem suum necesse habere, et clausurit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo? (I Joan. iii, 17). Et alibi: Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere et veritate (I Joan. iii, 18). Et illud psalmographi: Beatus, qui intelligit super egenum et pauperem (Psal. xl, 2); cujus cum intelligentiæ 548 modum novem distinctionum fidibus descriptum a beato legerim Gregorio, non minus consolationis capio, cum in dictis augustæ recordationis Aurelii Augustini scriptum invenio: *Omnibus quidem inopibus misericordia jure debetur, sed major quidem in his, qui ex nobilitate et divitiis in ultimum statum devenerunt, nos miserationis pulsat affectus; consonantemque huic Hieronymum, ubi commemorat his potius tribuendum, qui cum acceperint erubescunt. Sed perpendat (hac sententia motus ipse rogo) sincerissima, quam quæro, charitas,***

(1328) Voces in sæculo genus sensui necessariæ in vulgatis exciderant.

(1329) Vulgati prætereunt infeliciter.

(1330) Vulg., incredibiliter: et dein pro omnesque perperam habebant omnes quod.

(1331) In iisdem vulg., quamvis, minus bene. Episcopus erogandi suscepit officium, quia eleemosynas ex ecclesiæ redditibus erogare debet.

(1332) Vulg. ante voces quam qui repetunt nullos: ope codicis delevimus. Construe et explica: *Cum constet autem nullos sufficere pluribus (alendis) quam qui habent plura; parva sufficere minoribus, etc.*

(1333) In vulg. deest perduto, et dein legitur episcopii. Codicis lectionem secuti sumus. Construe vero: *sciatur, quæso, quod episcopio perduto, ut spes recuperandi ejusdem fefellit me, volui, etc.* Quod ait volui contendere aliquo, ubi perpetuo quiescerem, monasterium intelligit, de quo in præcedenti epistola num. 8. Statueram sollicitudinem monasterii petere; quæ item repetuntur initio epistolæ sequentis.

(1334) Addidimus sibi auctoritate codicis. Construe vero: *Sed æmuli litigenæ prudentissime, ut eis visum est, cumulantes sibi causas contentionis, me deliberantem eis parcere quiescendo, provocaverunt quibusdam obloquiis, non quidem, etc.* Similia videsis in epistola præcedenti num. 9, et in sequenti puulo post initium.

A advertat piorum universitas, quam durum, quamve (1331) sit verecundum, opis se clamare indigum, qui erogandi suscepit officium, qui non minus interiori quam exteriori gemebundus dicere valet inopia: *Tota die verecundia mea contra me est; et confusio faciei meæ cooperuit me (Psal. xliii, 16); et cum similibus: Miserere nostri, Domine, miserere nostri, quia multum repleti sumus despectione, quia multum repleta est anima nostra, opprobrium abundantibus, et despectio superbis (Psal. cxxii, 3).*

3. Cum constet autem nullos pluribus, quam qui (1332) plura habent, parva minoribus sufficere; miretur, vereor, alicujus prudentia, superiori me ipsius professione, domo me quoque carente propria, quæ mihi sit mendicandi necessitas tanta. Ad quod satisfaciendo ut respondeam, sciatur, quæso, quod perduto, (1333) ut me spes fefellit recuperandi, episcopio, volui contendere, ubi perpetuo quiescerem, aliquo. Sed cumulantes sibi (1334) litigenæ contentionis prudentissime, ut eis visum est, æmuli causas, provocaverunt me, quiescendo eis parcere deliberantem, quibusdam obloquiis. non quidem in facie, sed ex obliquo. Quibus nisi (1335) canonicè respondeo, aut criminosus aut fugax judicor; pessimæque suspicionis cauterio, quod gesto officium, infamis aduro. Facultas autem illud (1336) cum desit agendi, maxime cum [subaudi me] longius disparato (1337) Romana ob hoc adiri, si liceat, cogatur Ecclesia, publicisque vehiculis, ut temporibus quondam divæ memoriæ Constantini, 549 episcopus devehere ad concilia jam olim desueverit imperatorum munificentia, iter hoc tam necessarium infectum (1338) dimittere non volens, perficere non valens, bonorum omnium in hoc pro Dei amore auxilium rogo, malorum nulli aliquid inferens importunitatis, qui auxilium tantummodo flagito charitatis.

(1335) Delevimus non ante nisi, quod non tam præter auctoritatem codicis, quam præter Ratherii mentem vulgati inserunt. Innuat enim auctor, se aut criminosum, aut fugacem judicandum, nisi respondeat canonicè, id est in judicio canonico coram Romano pontifice, de quo mox loquetur.

(1336) Vulg., illum. Illud vero refertur ad respon- sionem, qua se velle oblocutiones canonicè refutar affirmavit.

(1337) Erat in vulg., Romanam ob hoc adire cogatur Ecclesiam. Melior visa est codicis lectio, qua cogatur construitur ut verbum videor. Sensus autem est. sibi facultatem deesse canonicè respondendi æmulo- rum obloquiis, cum ob hoc, id est ob judicium canonicum, proficisci debeat Romam, nec publica vehicula, uti olim fiebat imperatorem munificentia, episcopis præsto sint; ac propterea ad istud perficiendum charitativum bonorum subsidium postulat. Ideo autem se longius disparatum, est a Romana urbe longius distantem, affirmat; quæ hæc non in Italia scripsit, sed in Germania, quæ sese omni spe recuperandi episcopatus abjectum monasterium repetiturus receperat: unde a Germanis episcopis subsidium sibi collatum fatetur epist. v, num. 2.

(1338) Vocem infectum codex exhibuit.

EPISTOLA VII

AD EPISCOPOS ITALIÆ, GALLIÆ ATQUE GERMANIÆ (1239).

Dominis Patribus et reverendissimis compræsulis per universam Italiam, Galliam atque Germaniam in Domino constitutis, RATHERIUS peccator et exsul.

1. Decreveram quidem, Patres sanctissimi, sede propria, hoc est, Veronensi pulsus, livori persecutorum cedere, quod nonnullos probatissimorum legimus fecisse, solitudinemque monasterii petere, et ibi exspectare Dominum, qui me salvum faceret a pusillanimitate spiritus et tempestate (*Psal. LIV, 9*) contra jus fasque impie garrientium. Sed veridico percipiens relatu quædam mihi ab insidiatoribus objici, pro quibus non vi, sed jure me asserant episcopo privari, dicenteque Apostolo: *Omnia licent, sed non omnia expediunt (I Cor. VI, 12)*; verens ne hæc mei licentia in alicujus alterius, præsentis scilicet aut futuri redundet damnum vel calumniam, aut juxta quod Julius papa Athanasii dicit accusatoribus: *Quia si in vera, inquit, fideretis innocentia, nullo modo vos subtraheretis a vocatione canonica, æstimer tantopere quærere otium quod judicio audeam nullatenus adesse; licet me nemo (1340) canonicè evocet [al., convocet], vestrum sacratissimum cœtum (1341) constantissime appello. Consilium atque auxilium pro veritatis, quæ Christus est, amore deprecor; non aliud nunc tamen, quam synodicam conventionem, et promulgatam a sanctis Patribus legem. Adimi namque episcopo episcopatum, antequam causæ ejus appareat existus, utrum ulli Christiano (1342) videri **550** jure possit, vestræ paternitati dimitto judicare. Conspirationum quoque crimina, plebisque contra episcopum dissensionem, utrum cum sancto Callisto papa, antecessorumque*

(1339) Hæc epistola scripta fuit eodem tempore, quo duæ præcedentes. Vide Admonitionem præmissam epistolæ v.

(1340) Vocem *nemo* sensui necessariam ex ms. Lobiensi supplevimus.

(1341) Lib. iv Præloquiorum num. 4 conciliorum universalium, vel sedis apostolicæ judicium in causis episcoporum quærendum statuit. Sicut autem in quinta epistola judicium quæsivit summi pontificis, ita nunc synodale episcoporum judicium appellat, ut sua causa canonicè decidatur. Litteras vero scripsit ad utrosque, ut vel ex alterutra, vel ex utraque auctoritate subsidium afferretur.

(1342) Sic codex Lobiensis, ut similiter in epist. v. Vulgati perperam *illi Christiano*: sed in erratis novæ editionis Spicilegii emendatum est *ulli*.

(1343) Verba *concilium flagito* ex ms. Lob. addidimus. Non absimiliter in epist. v. *audientiam rogo, audientiam flagito*.

(1344) Aliquid hoc loco desideratur, ex. gr., *ferriatur* (scilicet anathemate), etc.

(1345) Vocem *muti* tum codex Lobiensis, tum *Isaiæ* textus præbuerunt.

(1346) Hæc epistola ex ms. 17 capituli cathedralis Veronensis a Bartholomæo Campagnola S. Cæcilie archipresbytero eruta et vulgata fuit in fine operis inscripti: *Liber juris civilis urbis Veronæ* pag. 243 Pergamenæ, in quibus hæc epistola, sicuti et sequentis fragmentum descripta sunt, primum Ratherii letum sua ipsius manu exaratum exhibent. Aliquot enim voces deletæ, et aliæ in interlinearibus spatiis

A ejus turba quamplurima episcoporum, ut verbis ipsius utar, spiritali gladio placeat ferire, an in præjudicium totius ordinis nostri patienter sinatis crescere et multiplicari, vestri erit arbitrii, non mei silentii.

2, Itaque ne aut criminosus videar criminatus, aut fugax provocatus, concilium appello, concilium flagito (1343), invasoremque Ecclesiæ meæ, cum ipso pastorum pastore furem vocitans et latronem, quia scilicet aliunde ascendit, non per ostium introivit, ad certamen canonicum provoco; et, si dissimulaverit, anathemate perpetuo cum sacratissimis legibus juste, ut omnibus sanum sapientibus liquet, nisi pœnitendo resipuerit (1344). Amen, respondeo. Nec incommemoratum vestræ paternitati pro me faciens illud B. Alexandri papæ capitulum omitto, *Quicumque ait, ex vestro collegio fuerit, et ab auxilio eorum episcoporum* (utique in injuste destitutorum) *se subtraxerit, non sacerdos, sed schismaticus judicabitur*. Et illud prophetæ pariter non omitto impropertantis: *Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prælio in die Domini (Ezech. XIII, 5)*; et: *Canes muti (1345) non valentes latrare (Isai. LVI, 10)*. Illud quoque Domini: *Qui me erubuerit, et meos sermones; et hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in gloria sua, et Patris, et sanctorum angelorum (Luc. IX, 26)*. Quod sagacissime, ut opto, flagito, et desidero, vestræ paternitatis generalitate cavente, Deus pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit semper vobiscum.

551 EPISTOLA VIII

AD MILONEM VERONENSIS SEDIS INVASOREM (1346)

Impetitori vehementissimo M. Vicentino (1347) R.

superductæ leguntur, quæ ab ipso auctore dimanant. Id ipsum accidit *Invectivæ* de translatione corporis S. Metronis, cujus fragmentum ex similibus pergamenis capitularibus laudatus archipresbyter edidit, ut ex Admonitione, quam eidem *Invectivæ* præmissimus, palam fiet. Hujus epistolæ accuratam collationem marchio de Dyonisiis canonicus nobis communicavit. Cum porro in codice, unde eadem epistola in publicum prodiit, nomen ejus, ad quem Ratherius scripsit, non integrum præferatur, sed indicetur sigla *M*; memoratus archipresbyter eam ad Manassem, qui Veronensem cathedram occupavit, datam interpretatus est. Verum præterquam quod Otto hac in epistola nominatur *imperator*, Manasses autem ante Ottonis imperium obierat; quæ in hac epistola indicantur, non Manassi, sed Miloni, cui Manasses episcopatum vendiderat, conveniunt, ut sunt illa inter cætera num. 1: *Me comprehendisti, abduxisti, exsulasti*, de quibus confer *Itinerarium* num. 4 et ibidem not. Hinc nihil dubii est quin hæc epistola ad Milonem data fuerit. Scripta autem fuit a Ratherio, cum liber e carcere, in quem a Milone conjectus fuerat, rebus pluribus impelleretur, ut eidem episcopatum cederet. Liber evasit e carcere sub initium anni 965, ut in Vita probavimus. De cedendo episcopatu aliquanto post agi cæptum est. Cum vero hanc epistolam lucubravit instante die Natalis Domini, quo sacrum celebrare debebat; ea scripta dicenda est sub finem anni 965.

(1347) Milonem *Vicentinum* appellare videtur,

Veronensis episcopus vehementissime impetitus, impulsori compulsus.

1. Quod instante (1348) festivitatis necessitate, celebrari cæteris nuper elapsis quæ observantius debet utique, dum summa celebritatis illius in sacrificii præcipue constet distribuendi atque sumendi mysterio, quo Agnus, 552 ut pateretur pro nobis, asseritur natus; hæret animus, ut sæpe, tuto id an possit præsumere, cui noscitur ipse Deus, qui et Agnus, inobedienti dixisse: *Si offers munus* (Matth. v, 23), etc. Cumque te adversum me aliquid non ignorem habere; munus Deo solemnitalis ejusdem offerre dum cogor (1349), culpam ipsam, reconciliari quo valeam, cupiens investigare, non aliam invenire valeo, nisi quod ausus sim me antea ad episcopatum Veronensis Ecclesiæ consecrandum admittere, quam nasci valueris ipse (1350). Sed quid timerem, etiamsi scire potuerim nasciturum, qui utrum femina, an masculus esses futurus, minime noveram? Et hæc quidem anterior mei contra te culpa, pro qua utique me comprehendisti, abduxisti, exsulasti, ad dedecus hæc omnia tamen imperatoris (1351) et (licet dissimulent) 553 ducum (1352) nostrorum, non quod Vicentinus episcopus fuerit, ut nonnullis videri potest (Milonem enim, qui valde juvenis episcopatum quidem Veronensem invaserat, etiam episcopatum Vicentinum obtinuisse nulla documenta subindicant); sed quia Vicentinus erat origine: multa enim in agro Vicentino prædia comes Milo, cujus erat nepotulus, ejusque consanguinei obtinebant. Impetitorem autem vocat, quia Milo Ratherium, cui Veronensis episcopatus fuerit restitutus eodem Milone excluso, multis moliminibus impetiverat, et adhuc impetebat, ut sibi episcopatum cederet.

(1348) Erat in editis: *Quod compulsori compulsus instante, etc.*, quæ idoneum sensum non reddebant: sed voces *compulsori compulsus* Ratherius more ad titulum pertinere nihil ambigendum est. Construe autem: « Quod (*id est quia*) instante necessitate festivitatis (*Natalis Domini*), quæ debet utique celebrari observantius cæteris nuper elapsis, dum summa celebritatis illius præcipue constet in mysterio distribuendi atque sumendi sacrificii, quo Agnus asseritur natus, ut pateretur pro nobis; hæret animus, ut sæpe, an is possit tuto præsumere id, cui noscitur, ipse Deus, qui et Agnus, dixisse inobedienti: *Si offers munus* et reliqua: et cum non ignorem te habere aliquid adversum me, dum cogor offerre munus solemnitalis ejusdem Deo, cupiens investigare culpam ipsam, quo valeam reconciliari, non valeo invenire aliam, nisi quod ausus sim admittere (*id est* permittere) me consecrandum ad episcopatum Ecclesiæ Veronensis, antea quam ipse valueris nasci. » Adverbium *utique*, quod in vulg. deerat, ex codice addidimus. Festivitatem Natalis Domini indicant verba: *Quo Agnus asseritur natus*.

(1349) Prima manu in eodice pro *dum cogor* auctor scripserat *compulsus*.

(1350) Hinc dicimus Milonem natum, postquam Ratherius Veronensis episcopus consecratus fuerat: ac propterea in epist. v, ad Joannem pontificem num. 8 eum comitis Milonis *nepotulum*, id est adolescentulum, appellat. Hæc profecto, uti et alia in sequentibus, Manassi jam seniori Arelatensi archiepiscopo nequaquam congruunt. Alia quædam hujus ævi suppetunt exempla, quibus aliquot adolescentuli ad episcopatum promoti fuerunt: quem

A traque mala omnia interdicens (videris tu tamen) præceptum.

2. Recentior [*subaudi culp.*], imo præsentissima est, quod nec morior, neo in eo, ut incitas, fugam. Sed quis mori potest, Deo vitam servante? Fugere vero quomodo audet, qui sibi ab eodem dici nequaquam ignorat: *Mercenarius fugit, quia mercenarius est* (Joan. x, 13), videns scilicet lupum venientem; et: *Qui dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam mæchari?* (Matth. v, 32.) Qui vero quemlibet facit mæchari, nonne consequenter animam interficit, cum scriptum sit: *Anima, quæ peccaverit, ipsa morietur* (Ezech. xviii, 4.) Prohibet quod me facere vero qui dicit: *Ad interfectionem filii ne ponas animam tuam* (Prov. xix, 18). Si non ad filii (1353) enim, multo minus ad tantorum jugalis legaliter mæ gnatorum. Quod si te non pudet lupum vocari hic, ut alibi furem (1354); formido, noveris, ipse mercenarius dici: pastorum enim desidero reperiri in numero, cum unusquisque surrexerit in ordine suo (I Cor. xv, 23). In qua discretionem cum etiam hædi tam sint graviter, ut Evangelium dicit, damnandi (Matth. xxv, 33);

ab usum Atto Vercellensis reprobatur in libro *De pressuris ecclesiasticis* tom. I Spicil. Acheriani. pag. 423.

(1351) Construe: *Hæc omnia ad dedecus imperatoris et ducum nostrorum, licet dissimulent; et contra præceptum interdicens mala omnia. Tu tamen videris.* Nominem *interdicens mala omnia* Deus intelligitur. Ad imperatoris dedecus quod pertinet, notandum est hunc, postquam Veronam ingressus, Ratherium restituit, omnesque ei fidem suam obligassent, præcepisse, nequid mali amplius in eundem episcopum tentarent. Omnia ergo, quæ subinde contra Ratherium Milo et ejus complices ausi sunt, ad dedecus imperatoris pertinebant, et non tam contra Dei, quam contra illius præceptum pugnant. Omnia pariter vergebant in dedecus ducum, de quibus in notatione sequenti; quippe qui imperiali in Ratherium propensione obsecundantes, eidem ita aperte patrocinebantur, ut ipsum *dux inclitæ commendasset tuitioni comitis*, qui tunc Veronæ præsidebat. Vide *Qualitatis conjecturam* num. 44.

(1352) Duces plurali numero vocat Henricum II Ottonis imperatoris ex fratre nepotem, et Juditham Henrici I ducis Bajoariorum relictam, ac matrem ipsius Henrici II, qui eundem ducatum patris cum Marchia Veronensi obtinuerat, uti probavimus not. 39 in *Qualitatis conjecturam*, ubi ipsius ducissæ, quæ Veronæ maxima auctoritate potiebatur expressa fit mentio. Hinc iterum inferius num. 3 *imperium* seu præceptum exigit apertum *imperatoris et ducum nostrorum*.

(1353) Ita codex. In vulg., mendose *ad filium*. Sensus est. Si non ponenda est anima ad interfectionem unius filii, multo minus ad interfectionem tantorum. Porro *jugalem* suam *legaliter* vocat Veronensem Ecclesiam, quam *legaliter*, seu canonice consecratus episcopus duxit; *gnatos autem filios* suos Veronenses appellat.

(1354) *Furem alibi*, id est antea, Evangelicæ parabolæ insistens indicat Milonem, qui ut fur non per ostium, sed aliunde ad episcopatum Veronensem ascendit. *Lupum hic*, id est nunc, eundem vocat, cum ad fugam incitaret Ratherium, qui tamen ne mercenarius esset, fugere recusabat.

devoratores lupi agnorum quid sint, (1355) cogita, passuri. Et notam hujus modi, monco, cave vocabuli, collata enim hæc ad invicem duo ostendunt (1356); ovem omnem [supple esse], quamvis peccatorem, qui injuste aliquid ab inferente patitur; lupum, qui infert. Sane cum audis, quod dimissam qui duxerit, mœchar (Matth. v, 32); si tu non vereris mœchari, metuo, scias, ego Nicolaita vocari. Et hæc quidem, ut inemendabilem (1357) contra te meam astruam culpam.

3. Tuam vero [subaudi culpam] contra me malo ipse percenscas, quam ego monentem ita offendam: *Mihi vindictam, subaudi reserva; ego retribuam, dicit Dominus* (Rom. xii, 19). In qua retributione ne tibi aliquid incommodius contingat, suadeo cogites, (1358) quamque contra te ipsum, cum persancte imperatori, ut et ego, fidem juraveris, agas, cum edictum illius (1359) destruere moliris, et illos, qui ei idem jusjurandum fecerunt, quod tu, ad tui in hoc trahendo auxilium pejerare compellis: cum (1360) pontifices canonum facis tam graviter transgressores dum tui existunt fautores: cum patrem filios cogis suspectos habere, et filios patrem sine culpa odisse; cum perjuriam negligi facis, anathema pro nihilo duci compellis, dum dicenti alicui: *Quid mihi vultis dare, et ego vobis eum tradam* (Matth. xxvi, 15), præmium polliceri non abnuis? Hæc et his similia contra me cum facias, vel potius contra te, tibi dimittens perpendere, sicut mori in eo non possum iudicio; ita secedere me, quod tui [supplendum videtur gratia] facere non possim (1361) securus, formido. Si respiscere nunquam deliberas, alia moliri, quod cœpi-

(1355) Construe: *Cogitu quid passuri sint lupi devoratores agnorum.*

(1356) Vulg., *ostenditur*, perperam. Emendationem contextus, et sensus exigunt.

(1357) Reolenda hic sunt, quæ antea scripsit, nullam aliam in se invenire interiorem culpam, nisi quia ipse consecratus fuit episcopus Veronensis, antequam Milo nasceretur; recentiore vero quia nec moriebatur, nec fugiebat, ut locum Miloni cederet. Hanc autem utramque culpam *inemendabilem* hoc loco affirmat, tum quia fieri non poterat, quin ipse ante Milonem consecratus fuisset legitimus Veronensis episcopus, et verus pastor; tum quia Deo vitam servante, mori non poterat, uti verus autem pastor, et non mercenarius, non poterat fugere.

(1358) Vulg., *quam contra te*. In codice *quanquam pro quam*; sed legendum *quamque* contextus sententia suadet.

(1359) Locus in ms. luxatus, ac idcirco in vulgatis *agas...*, *ictum illius*. Ex contextu quod deerat supplevimus. Hujus loci explicationem videsis in auctoris Vita § 12.

(1360) Eos episcopos forsitan notat, qui sibi, ut Miloni cederet, suasores erant. In *qualitatis conjectura* num. 14 memorat Hubertum Parmensem, quem instituisse ait, *ut accepto animarum pretio, rivati illi cederem meo*. Hos *pravigeros comeulsores* in fine *Conclusionis deliberativæ* appellat.

(1361) Vulg., *non possit*. Correctionem *non possim* adjectivum *securus* edocuit, cum præsertim id cohæreat cum præcedentibus, quibus pastorem non ita posse fugere, uti fugit mercenarius, ex Evangelica parabola tradidit.

(1362) Construe: *suggero, tanta moliri quod cœ-*

sti, tenta, suggero, via, imperatoris et ducum nostrorum, si vales, acquirendo ulique, quo recedam (1362), imperium, et non per significantiam aliquam, sed simpliciter et a parte ad intelligendum; nam cætera omnia moliris incassum, nisi forte Deus tibi habet permissum. quod de agno permittit facere lupum, et hoc ad tui magis, quam mei credito, damnum.

555 EPISTOLA IX, seu potius

(1363) FRAGMENTUM ALTERIUS EPISTOLÆ AD EUMDEM MILONEM.

Ego autem ad flagella paratus [subaudi sum, culpam] scilicet mearum non inscius. De te quid iudex censeat justus, qui flagella mihi irrogas innoxio (1364), tu ipse videris. Quod si te fallit notitia, audi quid Nabuchodonosori re in consimili dicat propheta: *Iratus sum super populum meum, ait Dominus, et tradidi cum in manu tua; non posuisti ei misericordiam. nec recordatus es finis tui: idcirco venient super te mala, de quibus non poteris effugere: irruet super te calamitas, et nescies ortum ejus* (Isai. xlvii, 6-11). Qui (1365) vero tibi ad tantum facinus auxiliatur, audiant: *Impio præbes auxilium; et (his) qui oderunt Deum, amicitia jungeris, etc.; Psalmistam quoque: Quoniam quem tu percussisti persecuti sunt, et super numerum dolorum meorum addiderunt: appone iniquitatem super iniquitatem eorum* (Ps. lxxviii, 27, 28), et reliqua, quæ non ignoras. Qui vero te (1366), cum possint, ab hujusmodi non refrenant conatu, non est eis opus aliquid dici

pisti alia via: tenta, inquam, si vales, acquirendo ulique imperium (id est præceptum) *imperatoris et ducum nostrorum, quo recedam, et hoc imperium non per significantiam aliquam, etc.* Similiter in fine *Conclusionis deliberativæ* se nolle Miloni episcopatum dimittere affirmat, *imperiali piissimi Cæsaris potestate prorsus excepta.*

(1363) Hoc quoque fragmentum ex membrana codicis 17 capituli Veronensis a laudato Campagnola archipresbytero impressum fuit in fine libri *Juris civilis urbis Veronæ* pag. 241. Eodem circiter tempore, eademque occasione, qua præcedens epistola, scriptum fuit, et forte alipunto ante, dum ipso anno 965: alia atque alia a Milone ejusque fautoribus patiebatur, prius quam ad cedendum episcopatum impelleretur.

(1364) *Legebatur qui flagella tibi irrogas innoxio, tu ipse videris mihi*. Membranam exesam legenti, quæ, uti editor notavit, lituras, mutationes, et additiones recipit, facile fuit aliquid præter germanum sensum, et proprium locum obrepere. Certe pronomen *tibi* non congruit: neque enim Milo sibi, sed Ratherio flagella irrogabat. Hinc pronomen *mihi* extra suum locum tractum *pro tibi* substituimus; sicque sententia optime constat.

(1365) Ili Veronenses sunt, quos in præcedenti epistola num. 3 designat illis verbis: *Et illos, qui ei (imperatoris) idem jusjurandum fecerunt, quod tu, ad tui in hoc trahendo auxilium pejerare compellis.*

(1366) Num Bucconem comitem intelligit, qui olim sibi infensus, licet postea interventu ducis inclytæ faverit, non tamen toto nisu Milonem ejusque fautores repressit, ut patebit ex iis quæ retulimus in Vita § 16.

obscurius. Apostolum aptissime dicentem: *Npn solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facienti, digni sunt morte* (Rom. 1, 31), Qui (1367) vero mihi 556 contra te auxilium non præbent, Alexandrum papam et martyrem se non dissimulent audisse, cum in decretis suis vivat, dicentem: *Qui autem ex vestro collegio fuerit, et ab auxilio eorum se subtraxerit, magis schismaticus quam sacerdos fuisse judicabitur*. Quam vero sive tu, sive consentientes tibi, sive auxilium mihi non ferentes, non contra me solum, sed etiam contra eos qui ab initio sæculi pro justitia persecutionem passi sunt, agant, si nescis, Evangelium audi: *Ut veniat, inquit, super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare* (Matth. xxiii, 35). Quod si in hoc refellor, patienter fero cum Hieronymo id astruente refellii; dummodo tu dicas mihi (1368), quomodo scribæ et Pharisæi Zachariam intellicere valuerint, quem nunquam viderunt. *Qui habet aures audiendi, audiat* (Matth. xiii, 43); justeqne, quod volet, opponat.

EPISTOLA X.

AD MARTINUM FERRARIENSEM (1369).

Domino MARTINO venerabili coepiscopo RATHERIUS peccator.

Dum Apostolus præcipiat seniore obsecrari, prohibeat increpari; compellente qua 557 vos diligo charitate, celare vobis homicidiale computo, quantum vobis Ecclesiæ vestræ filii detrabant, præcipue vero de ordinationibus puerorum illicitis; adjicien-

(1367) Hi episcopi sunt, quos Milonis fautores vocat in præcedenti epistola num. 3.

(1368) Hunc locum explicant, quæ in *Itinerario* scripsit num. 11: *Ut inquiratur, inquit Dominus quasi de Judæis solummodo dicens, sanguis omnium prophetarum qui effusus est super terram a generatione ista a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare: cum utique illi, quibus hoc dicebat, neque Abel, neque Zachariam, nec quemlibet prophetam interfecerint; sed quia eis, qui hoc fecerant, similes fuerint, et idcirco vindicta consimili plecti debuerint*.

(1369) Edita est hæc epistola ab Acherio ex codice Laudunensi, qui in titulo episcopatum Martini designat his verbis: *Epistola Martino Ferrariensi directa*. Eamdem contulimus cum ms. Frisingensi, cujus apographum accepimus. Martinus Ferrariensis episcopus interfuit concilio Romano an. 954, ex Rubeo in Hist. Ravenn. lib. v. Subscripsit synodo Ravennati an. 967, et a Joanne XIII anno 972 diplomata obtinuisse traditur in Italia sacra tom. II col. 532. Etsi vero nullum aliud de eo monumentum ibidem afferatur; multo tamen antiquiorem episcopum fuisse, adeo ut *silicernius* a Ratherio vocari potuerit, ex eo colligere licet, quod Ughelliana series nullum alium episcopum ante Martinum invenire potuerit nisi Constantinum, qui ex monumentis vivebat anno 898. Scripta autem fuit a Ratherio hæc epistola, dum tertio Veronensi Ecclesiæ præesset, cum ad idem tempus pertineant omnia ejusdem opuscula, quæ tum in Laudunensi, tum in Frisingensi codicibus continentur. Hinc Ratherius se appellat *senem*, quod non omnino convenit annis restitutionis secundæ. Tertie autem restitutionis tempore licet *silicernius* esset potius quam *senex*.

tes quod etiam pro pretio eas, quod simoniacum et a sanctis canonibus anathemate est damnatum, perpetuo faciatis. Unde et filius patrem, servus domini, *silicernium* (1370) senex obsecro ut reminiscens quod hodie (1371) specialius mihi et vobis est lectum, hoc est: *Scientes quia hora est jam nos de somno surgere* (Rom. xiii, 21); apostolici illius ad Timotheum recordari non negligatis præcepti: *Manus nemini cito imposueris* (I Tim. v, 22); Petri quoque Simoni dicentis: *Pecunia tua tecum sit in perditionem* (Act. viii, 20); multorumque dicentium *et qui dat et qui accipit, anathema sit* (conc. Aurel. II, cap. 3. Constant. III, cap. 22); exurgatis a somno contemptus tam publici canonum tandem aliquando, et a talibus cessetis ordinationibus quæso. Forsitan ille qui dixit: *Peccasti, quiesce; et: Convertimini ad me, et ego revertar ad vos* (Zach. 1, 3); serotinam hanc vestram non despiciet reversionem, cum sit pius et misericors, et nolit *mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* (Ezech. xxxiii, 11). Noveritis sane nullos (1372) vos exinde amplius vituperare, quam illos quos taliter ordinastis, vel quorum rogationibus [*al. rogationibus*] hoc idem fecistis.

558 EPISTOLA XI.

AD NANNOMEM VERONÆ COMITEM (1373).

Domino NANNONI, egregie et pernecessarie collato nobis secundum merita principi (1374), RATHERIUS peccator, et eorum quæ meretur, velit, nolit perlator.

1. Comperit paupertatula mea, vestræ dominationis excellentiam minitari, maximam quod

uti se *silicernium* vocat in *Qualitatis conjectura*, num. 13; hac tamen in epistola *senem* se tantummodo nominat relate ad Martinum multo seniore quem idcirco *silicernium* appellat. Scriptam porro fuisse Dominica prima Adventus patebit ex not. 371. Cum vero in ms. Frisingensi, quod chronologi cum ordinem sequi animadvertimus, describatur ante opusculum, cui titulus *Discordia*, lucubratum ineunte anno 968; hanc epistolam exaratam putamus Dominica prima Adventus anni 967. quo Ratherius Martinum in concilio Ravennate cognoverat.

1370) *Silicernius* idem est ac decrepitus senex.

(1371) *Hodie* id est Dominica prima Adventus, qua sequentia verba ex Pauli Epistola leguntur.

(1372) *Vulg.*, *suos exinde*, sed in erratis emendatum vos pro suos, uti habetur etiam in codice Frisingensi.

(1373) Hanc epistolam P. Bernardus Pez vulgavit ex ms. Frisingensi, cujus apographum obtinimus. Scripta fuit post concilium Ravennas anni 967, cujus præceptum de mulieribus dimittendis a clericis indicatur num. 2, ut colligere licebit ex not. 1381. Porro hoc eodem num. 2, scripta præfertur die festo, sive die octavæ festi S. Joannis Baptistæ, quo in versiculo responsorii tertii nocturni canebatur, uti etiam hodie canitur: *Hic est enim propheta, et plus quam propheta*. Vide responsorialia edita a cardinali Thomas'o tom. IV operum ejusdem, pag. 119. Cum vero eodem numero innuatur sententia ab ipso Nannonem tanquam imperatoris misso contra Ratherium prolata die 30 Junii anni 968, uti notatione sexta concijiemus; hæc epistola diei primæ Julii octavæ S. Joannis Baptistæ anni ejusdem affligenda est.

(1374) Principem vocat Nannonem, quia comes Veronæ præerat. Sed cum rebellibus contra episcopum patrocinium præstaret, eum non regere et gubernare, sed *plus quam imperare* num 2, affirmat.

sitis mihi facturi coram majestate piissimi imperatoris [Ottonis I] verecundiam, cum impudentiæ meæ confisus, putarem nullam patuisse stultissimam conscientiam. Sed forte meam introistis (mereor) profundius; et illa nostis, quæ dicta in cubilibus, prædicabuntur, parcat nisi Deus, in tectis (*Luc. xii, 3*). De cæteris namque tam vos confido ignarum, quanto mendacis (1375) mihi detrahentium jam universitas præbere fastidit auditum. Sed quid, Domine, facietis? Ubi verba cessabunt, facta loquentur. Non semel (1376) enim cum idem ego dominæ imperatrici [Adelaidi] suaserim, ne, rogo, putetis sapientissimum imperatorem illius beati Job sententiæ penitus esse immemorem: *Causam quam nesciebam, diligentissime investigabam* (*Job xix, 16*): nec tam credulum vobis existere, ut *os inimici non loquitur veritatem*, non olim solummodo dictum, sed et frequenti usu tritissimum non valeat recordari. Sed, o pallia (1377) Ratherii vanissimi inertia, nil prorsus illi nisi hujusmodi conferentia! O Venetia, cujus pallia tam sunt gratis etiam accipientibus vilia, ut emi, ex his neque ipsa possit inefficax, nihilque conferens gratia! O vera dicentis sententia, et isti sæculo congrua: *Ita, inquit, enim est comparatum, ut vetera subruas beneficia, nisi ea posterioribus fulcias*. Unum enim si **559** improbo exactori ingratoque sumptori negaveris, collatorum millia perdis.

2. O cæterum delicto maximo rei, quibus nec impetranter petere, nec salubriter impetrare illud datur Psalmographi: *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo* (*Psal. xviii, 13*)! Deprecor sane, ut de parte piissimi (1378) semper mihi

(1375) *Mendacia* appellat fictas criminationes, de quibus queritur tum in *Apologetico* num. 7, tum in *Discordia* num. 7, eademque sequenti ad Ambrosium epistola potissimum explicantur.

(1376) Construe: *Etenim cum non semel ego suaserim idem dominæ imperatrici; rogo, ne putetis sapientissimum imperatorem penitus esse immemorem illius sententiæ B. Job: Causam, etc. nec existere tam credulum vobis, ut non valeat recordari, non olim solummodo dictum, sed et tristissimum usu frequenti: Os inimici, etc.*

(1377) *Pallium* significat pannum sericum, sive pretiosioris materiei: unde Ratherius lib. v Præloquiorum num. 10, *hæresium ex pallio optimo*, id est lacernam ex panno optimo, memorat. Confer ibidem not. Pallia hujusmodi in *Venetia* contexta indicat, ubi *Venetix* nomine non urbs, sed provincia antiquam hoc quoque ævo appellationem et significationem obtinens intelligenda est. In hac provincia Verona etiam comprehendebatur, et in ea pallia optima conficiebantur. Quædam ex his palliis Ratherius Nannoni novo comiti, ut ejus sibi gratiam conciliaret, initio ejus regiminis dono dederat; sed ea fuere *inertia*, id est sibi inutilia, quia, ut in sequentibus innuit, eandem erga ipsum comitem liberalitatem deinceps non adhibuit. Voces *nisi hujusmodi* ea designant, quæ Nanno contra Ratherium peregit.

(1378) Hæc referuntur ad Nannonis placitum, seu judicium, quod tanquam *missus de parte imperatoris* contra Ratherium habuit die 30 Junii anni 968, uti ex sequenti epistola patebit. Vide ibidem not. 1403 et 1404.

(1379) Construe et explica: *Consideret cur; sed opto is consideret, cui competit.*

(1380) Hæc pertinent ad synodum, quam episcopus

A Cæsaris me terrificare, cum nequeatis, cessetis. Millies enim vos magis formido, quam ipsum. Bona enim cum amari, mala cum contra solcant magis timeri; serviens vobis duobus impossibiliter dominis, illum diligo, vos timeo. Consideret cur (1379), sed cui competit, opto. Idem cæterum dum cantemus, cum non oblivisci queamus, sicut de Joanne nunc dictum est: *Illic est enim propheta, et plus quam propheta*, videritis, ne hoc sit plus quam imperare, ut dum gloriosissimus imperator etiam corpora parochianorum suorum episcopis consentiat suis, vos ipsas animas eis auferatis, dum presbyteros (1389) ad synodum venire, et legationem ipsius papæ de uxoribus dimittendis audire, et omnimodo episcopis obedire adeo prohibetis, (1334) ut eos more militum in vestris manibus recipiatis, et eis in omnibus abominacionibus, quas contra Deum faciunt; patrocinium ferre nullatenus omittatis, et quasi vobis dictum sit: *Quodcumque solveris super terram, solutum erit et in caelis* (*Matth. xvi, 19*), ita nostram interdictionem eos parvipendere faciatis. Hoc sane cum sit imperare, et plusquam imperare, non est dico regnare: regnare quippe recte est agere, vel quod quis possidet, regere, hoc est gubernare.

3. Utinam ergo me (1382) ut possidetis, etiam gubernassetis, **560** utque mihi imperare, me ita etiam regere amassetis! Tolerabilius nam fuerat vestrum sic terre dominium, ut quem timerem, eundem diligerem ipsum, ut facere inchoaveram illum (1383), de quo mihi congruere illud feci Nasonicum:

Probra Therapneæ qui dixerat ante maritæ,
Mox cecinit laudes prosperiore lyra.

post concilium Ravennas Veronæ convocavit. In epistola enim sequenti num. 1, de eadem synodo loquens ait: *Non venientes vero* (ad synodum) *cum iterum atque iterum vocare curassem, adfuit missus nomine Giselpertus, et ex parte sui magistri* (id est Nannonis comitis) *interdixit per bannum, ne venirent nullo modo ad nostrum concilium*. Porro *legatio ipsius papæ de uxoribus dimittendis* respicit decretum concilii Ravennatis, cui Joannes XIII summus pontifex præfuit. Idem præceptum in epistola sequenti num. 1, imperatori ascribitur, quia ejusdem synodalis decreti executionem etiam imperialis potestas præscripsit; ait enim, se post Ravennas concilium convocasse omnes suæ diœcesis presbyteros et diaconos, *relaturum ex præcepto serenissimi imperatoris quæ inibi constituta sunt; quorum præcipuum erat statutum de mulieribus dimittendis*.

D (1381) Hoc loco omittenda non sunt, quæ Atto Vercellensis episcopus in epistola ad suum clerum contra clericos incontinentes refert: *Inveniuntur, qui cum ab episcopis suis tali pro crimine* (incontinentiæ) *arguantur, paternam charitatem respuunt, et obedire contemnunt; ipsamque fidelitatem, quam jurejurando promiserant, temerare non metuunt: sed mundana adversus eum aggrediuntur defendi potentia, se quoque suamque simu! familiam ejus adversariis committunt: uti Veronenses clerici incontinentes Nannoni comiti Ratherii adversario sese commiserunt*.

(1382) Ita melius ex nostro apographo, quam apud Pez etiam me.

(1383) *Illum*, scilicet Bucconem comitem Nannonis antecessorem, qui cum initio Ratherio adversaretur, is de ipso sæpe dixerat; *Qui liberavit Israel de manu, etc.*, uti tradit in sermone de Octavis Paschæ n. 1, postea vero, dum abiturus *meliorari cæ-*

Postquam enim de illo dixeram : *Qui liberavit Israellem de manu Pharaonis (Exod. xviii, 10), liberet Ratherium de manu Bucconis*; dum ille abiturus meliorari cœpisset, cœpi et ego ei taliter agarrere : (1384) *Si meliorem mihi vult Deus Buccone largiri, auferat te : si pejorem, servet mihi, deprecor, te.* Quod quia non valui impetrare (1385), pejorem mihi sub ejusdem terminatione quia contulit declinationis; cadat in eum flagito et ejusdem concinentia rogationis, quatenus non quidem subvertendo, sed potius convertendo liberet Deus (etsi me dedignatus) saltem animas, quas mei odio rebellare contra Dominum compellit, de manibus vestris. Timere tamen ob talia me vos millies quam imperatorem noveritis. Salutem enim ille non adeo negligit, ut vos facere videmini, animarum.

561 EPISTOLA XII.

AD AMBROSIUM OTTONIS I IMPERATORIS CANCELLARIUM (1386).

RATHERIUS AMBROSIO.

4. Celebrata mediante Aprili universali synodo Ravennæ (1387), reversus convocavi ex omnibus no-

pisset, cœpi et ego, subdit, ei taliter agarrere, etc. Illa autem Ovidii *Probra Therapneæ*, etc., ipsi Bucconi congruere fecit in *Qualitatis conjectura* num. 14, ut ibidem animadvertimus in not.

(1384) Verba *si meliorem mihi vult Deus Buccone largiri, auferat te* in editione P. Pez per saltum omissa, ex nostro apographo supplevimus. *Meliorum Buccone* comite substitui desiderabat.

(1385) Construe et explica : *Quod quia non valui impetrare* (id est meliorem Buccone) *quia contulit mihi pejorem sub terminatione ejusdem declinationis* (contulit enim Nannonem, qui terminatione nominis ejusdem declinationis, qua Bucco, effertur); *flagito, cadat et in eum concinentia ejusdem rogationis* (nimirum hujus : *Qui liberavit Israellem de manu Pharaonis, liberet et Ratherium de manu Nannonis*) *quatenus non quidem subvertendo, sed potius convertendo, Deus de manibus vestris liberet (etsi dedignatur me) saltem animas, quas compellit rebellare contra Dominum odio mei.*

(1386) Hæc quoque epistola ex ms. Frisingensi edita a P. Pez, nunc autem diligentius cum eodem codice recognita, lucubrata fuit sub idem tempus, quo præcedens, nimirum statim post Nannonis placitum habitum die 30 Junii anni 968, uti not. 1403 demonstrabitur, Ambrosius, ad quem hæc epistola missa fuit, erat Ottonis I cancellarius, qui subscriptus est privilegio ab eodem imperatore in Ratherii gratiam dato anno præcedenti 967, cuique hoc eodem anno 968 episcopus noster direxit opusculum inscriptum : *Discordia*. Hunc illum esse Mediolanensis Ecclesiæ presbyterum, ad quem Atto Vercellensis epistolam dedit impressam tom. I Spicilegii Acheriani pag. 438 novæ editionis, doctus et eruditus comes Franciscus Florius primicerius cathedralis Utinensis non improbabiler credit. Addimus vero illum eundem videri, qui subinde promotus fuit ad cathedram Bergomatem. Deest quidem in catalogo episcoporum Bergomi apud Ughellium, sed Ambrosium hujus temporis et catalogo adjiciendum ex duobus cœvistestibus liquet; I. Auctor operis, cui titulus *Inventio Sanctorum a domno Deodero pontifice* (Met-tensi) *reptorum*, ab Acherio vulgati tom. II Spicil. pag. 134 ejusdem Ambrosii Bergomatis episcopi factum memorat anni 972; II. Idem confirmat documentum anni 972, quod videre est apud P. Bernardum de Rubens in *Monumentis Ecclesiæ Aquileiensis* cap. 52, col. 474.

A stræ diœcesis plebibus presbyteros et diaconos, relaturus (1388) ex præcepto serenissimi imperatoris, quæ inibi constituta sunt. Ad concilium [*subaudi vocati*] omnes (1389). Cumque versutiam mihi semper rebellium, vitæque meæ insidiantium nostræ matris ecclesiæ majorum (1390), venire quidam sint dignati illorum; ex his, qui convenerant, 562 aliqui cum maxima deliberaverunt superbia, quod (1391) neque mulierositatem relinquerent, neque ab officio cessarent, quos comprehendi et custodiæ mancipari usque ad satisfactionem præcepi. Satisfactionis vero summam in restauranda, sive, quod verius est, decoranda beate Dei Genitricis (1392) ecclesia spe hujusmodi contuli, ut, quia illi in agenda pœnitentia inefficacissimi, utpote ebriosissimi erant, Matris intercessio Domini illis saltem obtinere dignaretur veniam, qui ex se emendationem [*id est satisfactionem*] aliam facerent nullam. Non venientes vero cum iterum atque iterum vocare curassem, adfuit missus, nomine *Giselpertus*, et ex parte sui (1393) magistri interdixit per bannum, ne venirent ullo modo ad nostrum concilium.

(1387) Hæc synodus Ravennas, cui Ratherius interfuit, multa constituit *ad utilitatem* sanctæ Ecclesiæ, ut Continuator Reginonis tradit ad annum 967. Nihil ex ea superest nisi sententia contra Heroldum archiepiscopum Salisburgensem, cui Ratherius inter alios subscriptus legitur. Hæc synodus celebrata traditur *mediate Aprili*, id est sub medium mensis Aprilis anni 967, post Pascha, quod eo anno incidit in diem 31 Martii. Concinit laudata ejusdem synodi sententia, quæ signatur 7 *Kal. Maii*, ut videre est tom. II Conciliorum Venetæ editionis Labbei col. 911.

(1388) Synodo Ravennati, cui Joannes XIII summus pontifex præsedet, imperator Otto I etiam interfuit, ut Reginonis continuator testatur. Utraque nimirum potestas ad mulierositatem præcipue clericorum, quæ plures infecerat, exstirpandam conspiravit. *Legationem*, seu præceptum papæ Ratherius laudavit in epistola præcedenti ad Nannonem num. 2. Nunc ingerit imperatoris præceptum, quemadmodum et in *Discordia* scribens num. 6 : *Cum de dimittenda mulierositate Augustalis intonuisset voluntas*

(1389) Indicat concilium diœcesanum, quod e Ravennati universali synodi Veronam reversus convocavit eodem anno 967 mense Junio, vel Julio. De hoc autem concilio post nonnulla ait : *Non venientes prohibiti ne venirent ullo modo ad nostrum concilium.* Mox pro semper nostrum apographum habet sæpe.

(1390) *Majores nostræ matris ecclesiæ*, id est cathedralis, a Ratherio vocantur canonici.

(1391) Ex his colligere licet, Ravennatis synodi decretum contra clericos incontinentes fuisse hujusmodi, ut mulieres dimitterent, et si qui nollent dimittere, ab officio cessarent. Non absimiliter sæculo sequenti sub S. Gregorio VII, cum adversus clericorum incontinentiam maxime decertatum est, sancitum fuit, ut ejusmodi clerici aut mulieres dimitterent, aut deponerentur.

(1392) Id est ecclesia cathedralis, quæ B. M. Virginis nomine dicata est.

(1393) Hoc interdictum in epistola antecedenti ad Nannonem num. 2 ipsi Nannoni comiti tribuitur. *Dum presbyteros ad synodum venire, et legationem ipsius papæ de uxoribus dimittendis audire, et omnimodo episcopis obedire adeo prohibetis.* Nanno igitur magistri nomine intelligendus est : et *Giselpertus* ejus missus. Non solum qui ab imperatore, sed illi

2. Quosdam vero de civitate pro diversis sceleribus accusatos, cum ad satisfactionem venire dedignati fuissent, missis elatere meo cum (1394) ostiariis ecclesiæ comprehendi, ut moris est, feci **563** et satisfactionem factam in idem opus expendi. Quidam presbyter me os vulvæ appellavit, quem similiter comprehendi, et fuga cum fuisset elapsus, abstuli ab eo, quod potui, non tamen ecclesiæ contuli, quia injuriæ meæ vindictam offerre Deo ausus minime, cujus potius laxator, quam ultor esse debueram, fui. Quidam diaconus, quem anno præterito contra [al., citra] spem quoque ordinarium (1395) feci, unam cum ex parte mea ex melioribus plebem cum curte haberet (1396), ego cum nullam: me felonem, bausiatorem atque perjurum appellavit; eam abstuli, et mihi, quia fuit necesse, retinui.

3. Jam sunt anni fere quatuor, ex quo unam libram argenti super altare beati Laurentii posui. Eam quidam [sic ms.; vulg., quidem] presbyter ea ratione recepit, ut eandem resignaret. Non fecit, ad nullam synodum (1397) meam venit; nihil pro his

etiam, qui ab aliis sive comitibus, sive episcopis, sive aliis quibuslibet in aliquod negotium mittebantur, ut suam personam gererent, dicebantur *missi de parte comitis, episcopi, monasterii*, etc. Mox *præjudiciosis sceleribus* in nostro apographo legitur, ubi editum est *pro diversis sceleribus*.

(1394) Nisi particula *cum* abundare credatur, hic profecto deest *famulis*, vel *bacularibus*; hos enim, uti traditur paulo post, mittebat episcopus, ut aliquem vocatum, et venire renuentem vi ad episcopum ducerent. Ille suos *baculares mittit, et per potestatem eum rapiunt, et ad episcopum ducunt*. Hos episcopo astitisse, ut ejus mandatis præsto essent, indicant verba *e latere meo*. Construe: *Missis e latere meo famulis, vel bacularibus cum ostiariis ecclesiæ, feci, ut moris est, quosdam de civitate comprehendi, accusatos pro sceleribus diversis, cum dedignati fuissent venire ad satisfactionem; et satisfactionem factam feci expendi in idem opus*, id est, in decorandam ecclesiam cathedrali.

(1395) *Ordinarium*, id est canonicum cathedralis ecclesiæ. Vide not. 1036 in *Itinerarium*.

(1396) *Vulg., curæ haberet*, perperam. Melius in nostro apographo. Eugenius III in privilegio anni 1145 referens possessiones et bona, quæ ex anterioribus documentis spectabant ad episcopos Veronenses, memorat nonnullas *plebes cum capellis et decimis*, et quandoque addit *cum curte*, vel *cum dimidia curte*. *Curtis* itaque nomen alia bona seu prædia significat præter decimas, eaque intra limites plebis sita, fere cum aliqua jurisdictione episcopatu concessa fuerant. Plebs igitur cum curte, quam diaconus ex Ratherii parte habuit, designat plebanam ecclesiam, quæcunque illa fuerit, cum ejusdem decimis, ac præterea aliquod prædium in eadem plebe locatum; quæ omnia ex suo episcopus eidem diacono tradiderat. Plebs autem hæc diacono tradita, quæ profecto curam animarum habebat adnexam, in memoriam revocat autographum documentum diei 7 Martii anni 839, quod commutationem exhibet inter Audibertum abbatem S. Mariæ in Organis, et inter Audonem diaconum rectorem S. Martini sita (sic) in valle Paltenate. Hæc S. Martini ecclesia sita in valle Paltenate est illa, quæ in aliis vetustis monumentis dicitur *plebs de Græciana*. Sicut ergo huic plebi *Audo diaconus*, cathedralis utique Veronensis, ut ex aliis membranis discimus, rectoris titulo præerat, sub quo aliquem presbyterum curam animarum

A incommodi pertulit; ad majestatem, ut dictum est, imperatoris perrexit; nescio, unde se reclamaverit: quoddam scriptum retulit, omnes inimicos meos lætificavit, superque me instigavit. Pratum juxta flumen in medio vinearum tam meæ quam famulorum meorum (1398) habedam: illic venientes et abeuntes detundere non cessabant, vineta contigua devastabant, a me semper tributum **564** insuper exigebant. Ubi igitur eum habuerunt perrosam feci arari, in eoque milium seminari. In restauratione domus et amplificatione 40 stultissimas libras expendi, eam Bajuarii (1399) et juxta positi clerici et famuli præcipue destruunt, et mihi culpam inde imponunt. Die noctuque canonici et famuli de interitu meo tractare non cessant; et quod illos tentare non desinem, me falso accusant. Cum excommunicatione interdixi, ut ab opere servili Dominica die cessarent. Id cum evineere nullo modo valuissem, portas obserari contra venientia plaustra præcepi. Hoc facinus aut morte aut expulsionem mea debere judicant expiari. Bucconis (1400) in præsentia con-

administrasse indubium est; ita etiam Ratherio concedente alius diaconus, qui erat ordinarius, seu canonicus cathedralis, cuiusdam pinguiori plebi præpositus fuit. Cum porro hoc loco Ratherius addat, se plebe ejusmodi diacono tradita *nullam aliam plebem habuisse*; dicendum est hoc tempore cæteras plebes, seu plebium decimas, quæ ad episcopum pertinebant, distractas fuisse, uti sane plura Veronensis ecclesiæ bona alienata et usurpata, adeo ut ipse inopia premetur, affirmat in *Qualitatis conjectura* num. 13. Quantum ad vocem *bausiatorem*, id est deceptorem, vide not. in partem primam *De contempni canonum*.

(1397) Id est nec ad synodum diocesanam anni 966, nec ad alteram anni 967, quas duas tantum Ratherius post tertiam restitutionem celebrasse cognoscimus.

(1398) *Meorum* addidimus ex apographo Frisingensi, ac ex eodem mox scripsimus *detundere*, id est pedibus proterere, conculcare, ubi erat *devertere*. Post pauca in eodem apographo omittitur *semper*, forte melius.

(1399) Inferius hoc damnum tribuit *vicinis et extraneis*. *Vicini* hic explicantur *juxta positij clerici et famuli*. *Extranei* autem fuerunt potissimum, qui hic appellantur *Bajuarii*, seu Bajoarii. Porro *extraneos* inferius eos indicat, qui *aut imperatorem adirent, aut ab eo redirent*, quique in episcopalem domum tanquam hospites recipiebantur. Concinit sermo de Octavis Paschæ, in quo hoc factum fusius describitur: *Hospitantes vero inibi, vi et potestate non cessant illam (domum episcopalem) destruere, me non valente scilicet illorum alicui resistere.... imperiali cum constet eos de exercitu præsertim redire, vel ad illum venire*. Hi vero, qui præcipuum damnum attulere, Bajoarii fuisse noscuntur, non principes illi quidem hac trenseuntes, sed ii, qui in ipsorum comitatu ad exercitum proficiscebantur, vel exinde redibant.

(1400) Hic Bucco erat comes Veronæ, qui etsi primum Ratherio infensus, postea tamen ducissæ commendatione eidem favorem impendit. Vide *Qualitatis conjecturam* num. 14, et ibidem not. 899. Hinc Ratherii hostium conjuratio non solum Ratherium, sed ipsum etiam Bucconem ei faventem impetebat. Sermo autem est de ea conjuratione, quæ accidit sub initium anni 965, et in laudato opere describitur eodem num. 14.

jurationem super eum, meque fecerunt. Ad compositionem (1401) deducti, cum centum libras argenti dare fuissent compulsi, me adito de thesauro ecclesie 30 fere libras acceperunt mutuo sub hac attamen cautione, ut si ad tempus hoc persolutum non habuissent statutum, dupla componerent emendatione. Sunt jam anni tres (1402), nihil reddunt omnino.

4. Quam vero tanti sint beneficii immemores et ingrati, abhinc, quæso, vestra incomparabilis pietas, flagito, videat; et mihi ocius, nisi subventum fuerit, perituro propter Deum succurat, Ipsa beati Pauli apostoli solemnitate (1403) **565** pene tota civitas affuit, et sedens Nanno (1404) pro tribunali ita orsus est loqui. Quid vobis videtur, urbani, de isto prato, quem exaratum videtis, ? Responderunt unanimiter omnes: Pessime; qui tamen melius, si voluissent, justiusque dixissent: Quid ad nos? Qui fenem ex eo ausus (1405) colligeré, ipse eum potuit et legaliter arare. Rursumque: Quid judicatis de ista domo, quam sic destructam videtis? Culpa est episcopi, omnes respondent. Qui tamen melius dixissent: Inquiratur, si hoc ullus fecerit (1406) vicinorum, et legaliter emendare cogatur. De extraneis namque (1407) vestrum fuit providere, cui commissum eos recipiendi et disponendi officium cernitur esse. E nobis enim quis potuit eos prohibere, cum aut imperatorem adirent, aut ab eo redirent?

(1401) De compositione loquitur, qua memoratæ conjurationis rei multati fuerunt anno 965. Confer not. 920 in *Qualitatis conjecturam*.

(1402) Si sub initium Julii anni 968, quo hæc epistola data fuit, jam anni tres præterierant; triginta libræ mutuo datæ fuerant anno 965, postquam sedata conjuratione judicium habitum est contra rebelles, et multa librarum centum indicta.

(1403) Ita optime nostrum apographum. Vulgati male ipse a beati. Olim credebamus hic indicari festum conversionis S. Pauli die 24 Januarii anni 968. Verum animadvertimus Ratherium in sermone de octavis Paschæ, qui recitatus fuit in ipsa octava die 26 Aprilis anni ejusdem, satis aperte indicare, adversariorum machinationem contra se tota ejusdem anni Quadragesima conceptam erupisse post Pascha, cum illi duabus personis patriæ dominantibus pretio corruptis, et circumductis per totam episcopalem domum, hujus damna et ruinam in episcopum rejicere studuerunt. Hæc autem, falsissima licet, criminatio contra eundem episcopum imperialibus auribus præcipue ingesta fuit, ut ex his verbis sequentis epistolæ ad Adelaidem colligitur: *Si pro episcopatu hoc agitis*, etc., et præcipua etiam fuit materies et causa ejus placiti, quod contra Ratherium a Nannone habitum hoc loco describitur. Igitur hoc placitum afligendum est non festo conversionis S. Pauli diei 25 Januarii, sed diei festo commemorationis ejusdem apostoli 30 Junii anni 968, quo anno non multo post Ratherius episcopatum dimisit.

(1404) Nanno non uti Veronæ comes, sed tanquam missus imperatoris hoc placitum habuit: unde paul post ait: *Missus vobis existo de parte imperatoris et dominæ meæ*, nimirum Adelaidis Augustæ. Ratherius scilicet ob privilegium, quod anno præcedenti ab Ottone obtinuerat, exemptus fuerat a jurisdictione ipsius comitis, nec nisi ex speciali imperatoris mandato quispiam adversus eum judicium instituire poterat. Qui autem ex ejusmodi speciali

A Quadraginta, ut fertur, libras in restauratione, ampliacione ac decoratione ejus expendit episcopus sexies ostia solummodo restaurando, quæ partim furto (*id est* furtim, *clanculum*), partim vi fuerant ablata. Non parum pretii consumpsit, et nihil ei profuit. Quid amplius facere potuit? (1408) In ea illum versari inconvenientissimum fuit, ne aut comprehenderetur, ut olim, aut si se defendere conaretur, igni adhibito (quid enim vulgus Veronense non audet?) circumpositæ propter eum (1409) basilicæ cremarentur. Si neutrum vero contingeret, **566** quid faceret, cum exeunte ex ea uno (1410) ex vestratibus principe alter ei succederet, illi alius, alius item illi? Poteratue cum illis episcopus in una domo versari? Nihil horum, sed prout (1411) quisque illorum ejus potuit, omnes dixerunt. Ille iterum: Quid de istis clericis (1412), qui sua beneficia ita perdiderunt? Exclamaverunt omnes: Nihil pejus, Qui tamen, si boni filii fuissent, et beneficiis ingrati non existerent, respondere, ut jam supra, quivissent: Quid ad nos! Hoc pene omnes homines, hoc ipse efficit Deus. Dedit Sauli regnum et abstulit; Judæ apostolatam, neque reliquit; postremo diabolo primitus cælum, post infernum. Hoc vero cum Deus fecerit juste, homo facere non debet injuste. Rursumque: Quid de eo, quod si clericus, aut famulus ipsius per suam voluntatem (1413) non adit vocatus episcopum, ille suos baculares mittit, mandato aliquid agebat, missus de parte imperatoris dicebatur.

(1405) Mendum in voce *ausus* latet. Sensus tamen est obvius. *Qui fenem ex eo prato potuit jure suo colligere, ipse potuit et legaliter arare.*

(1406) Qui intelligantur *vicini*, et qui *extranei*, explicavimus supra not. 1399.

(1407) *Vestrum* ad Nannonem Veronæ comitem refertur, cujus erat euntibus ad imperatorem ac redeuntibus hospitium providere,

(1408) Cum Ratherio tuta non esset episcopalis domus, in qua captus fuerat anno 965; Bucco tunc Veronæ comes ei auctor fuit, ne eidem domui amplius se crederet. Vide *Qualitatis conjecturam* not. 902.

(1409) *Basilicæ circumpositæ*, id est, domui episcopalis contiguæ, sunt tres, cathedralis, S. Joannis Baptistæ ubi baptisterium, et S. Georgii, nunc vulgo S. Helenæ.

(1410) Sicut cui imperatorem adeuntes Verona transibant, et in episcopali domo hospitabantur, erant Germani, ac præsertim Bajoarii ex not. 1390; ita et Nannonem ejusdem nationis fuisse hæ voces uno ex vestratibus palam significant. Hæ enim voces totusque contextus ad Nannonem dirigitur.

(1411) Ita cum nostro apographo. Apud Pez *quis illorum*, minus bene. Construe autem: *Nihil horum dixerunt; sed omnes dixerunt pejus, prout quisque illorum potuit dicere.*

(1412) Pez pro *clericis* edidit *dicitis*. Sed *clericis* omnino legendum est cum nostro apographo: subauditur autem aliquod verbum in antecedentibus expressum *videtur, judicatis*, aut aliquid simile. Clericorum nomine illi decem cononici præcipue intelliguntur, quibus Ratherius beneficia ab se olim collata abstulerat, ut in *Discordia* fusius narrat num. 8. Confer ibidem not. 1177.

(1413) Pez *non ad id vocatus, episcopum*. Correctionem ex nostro apographo eduximus. Quoad hæc

et per potestatem eum rapiunt, et ad episcopum A ducunt? Hic cum omnes illud Terontianum valuis-
sent justissime respondere: *O factum bene!* por-
cino magis universi concrepaverunt stridore. Tunc
ille: Missus vobis existo de parte imperatoris et
dominæ meæ [Ottonis I, et Adelaidis Augustæ], ut
si amodo aliquis illorum hoc agere fuerit ausus
(1414), ab omnibus ei resistatur pro viribus. Cum-
que hoc dixisset (1415), quidquid **567** omnibus
adversariis meis abstuleram, et per chartam (1416)
vobis missam pauperulis clericis contuleram, et
manu patriarchæ et meæ omniumque nostræ provin-
ciæ coepiscoporum firmaveram, totum eis reddidit
dicens, jurasse imperatorem, quod nunquam hoc
stabile fore permetteret.

5. Sed si hoc verum est, male fecisti, quod hoc B
mihi non prædixisti. Subscriptionem namque ma-
nus (1417) si fregero propriæ, quid mereor, optimo
scitis. Quid magis? Conjuratorem contra me fa-
ctam cernitis, edictum ex parte imperatoris ad re-
sistendum mihi pro viribus propositum considerare
potestis, periculum videtis. Si valeatis, et non mihi
succurritis, ipsi me interficent. Vera est enim con-
cedentis illatio, quia mortem languenti, qui, cum
potuit, non abstulit, infligit. Si vero ita est, ut Nannon
omnes certificare non cessat; nihil plus imperatrix,
quam perditionem meam desiderat, nihil minus
imperator, quam salutem meam et commodum
curat neque saltem me baptizatum eorum aliquis
æstimat. Nisi vero hæc persuasio falsa esse fuerit
monstrata, et ista contra me instigatio, provocatio

C
culares vide supra not. 1934, et in *Qualitatis conjectu-
ram* not. 832.

(1414) Cum ex privilegio Ottonis I ita confirmata
esset Ratherii potestas in suos, ut sub gravissima
pœna velitum esset eum impedire, ejusdemque mi-
nistris resistere; speciali mandato opus erat, ut
bacularibus ab eo missis quispiam resistere posset.
Hoc Nannonis iudicium mandato principis editum
paulo post vocat *edictum ex parte imperatoris ad re-
sistendum mihi pro viribus propositum*.

(1415) Quid a suis adversariis Ratherius abstule-
rit, indicavimus not. 1412. Hinc autem beneficia, quæ
ille canonicis decem ademerat, Nannonis sententia
eisdem fuerunt restituta.

(1416) Hæc *charla* est *Judicatum*, quod antea ad
Ambrosium missum animadvertimus notatione 1182
in *Discordiam*. Subscriptiones autem Ratherii, patri-
archæ, et episcoporum cœ provincialium eidem
Judicatio accessisse in synodo habita mense Novem-
bri anni 967 probatum fuit not. 1162 in eadem *Dis-
cordiam*. Hoc itaque *Judicatum* Nannonis sententia
irritum reddidit.

(1417) Id explicari potest ex solemnibus formula, quæ
in pluribus antiquis donationum, aut testamentorum
documentis legitur: *Nec mihi liceat ullo tempore
nolle quod volui, sed quod a me semel factum, aut
conscriptum est, inviolabiliter observare promitto*. Vide
testamentum Notherii Veronensis episcopi anni 927,
aliud Ingelbaldi diaconi anni 981, et oblationem
Waldi acolythi anni 982, in diplomatum Veronen-
sium collectione edita a canonico marchione Dio-
nysio pag. 107, 164 et 167. Confer etiam testamen-
tum Dagiberti diaconi Veronensi an. 931, apud
Biancolinum tib. II *Notizie delle chiese di Verona*,
pag. 699.

A conspiratio, atque audacia imperiali cito fuerit
scripto repressa. de mea factum [f. actum] est
vita.

568 EPISTOLA XIII.

(1418) AD ADELAIDEM IMPERATRICEM.

Serenissimæ, quibus non dedignatur, Augustæ
dominæ Adelaidi R. peccator fidele ultra debitum
ultraque posse servitium.

Si verum est quod Nanno omnibus persuadere
meis conatur adversariis, nil amplius, quam meum
(1419) desideratis interitum, nil minus vester juga-
lis, quam statum meæ curat salutis. Sed si (1420)
pro episcopatu hoc agitis, satagite meam tantillum
servare vestra potentia vitam, usque dum beatæ Dei
Genitricis habeam perfectam ecclesiam (112'). Pa-
ratissimum ad id faciendum, quod mihi exinde ra-
tione præceperitis duce, me nam fore omnino, Deum
testor, scitote. Elongari enim potius salubriter, et
habitare in monasterii mei desidero solitudine, et
ibi Dominum exspectare, qui me salvum faciat a
pusillanimitate spiritus et tempestate (*Psal. LIV, 9*),
quam talia diutius cum animæ detrimento inutiliter
etiam tolerare. O vero quam omnibus, qui in pote-
state sunt constituti, ut non semel vestræ domina-
tioni suggesti, prodesset, si non tam præcipites fer-
rent sententias, sed illud beati Job attendissent:
*Causam, quam nesciebam, diligentissime investiga-
bam!* (*Job. IX, 16.*)

(1422) Aloe, domina, stomachus tumens, mellis
non ructuat dulcedinem; et ingeniose fallere gestit,
laudans quod odit.

(1418) Hæc quoque epistola a P. Pez vulgata ex
codice Frisingensi, cum præcedenti consonans eo-
dem tempore eademque de causa scripta fuit.

(1419) Vulg. mendose *desiderans*. Correctionem
desideratis pro *desideras* (ad principes nimirum alios-
que in dignitate constitutos auctor scribens, plu-
rali numero pro singulari uti solent) comprobantilla
præcedentis epistolæ num. 5, cum quibus hæc omni-
no concinunt: *Nihil plus imperatrix quam perditio-
nem meam desiderat, nihil minus imperator quam
salutem meam et commodum curat*.

(1420) Hinc vel maxime liquet, præcipuam cau-
sam, cur Nanno tanquam imperatoris missus senten-
tiam tulerit in Ratherium, fuisse ruinas domus et
prati episcopalis, quæ licet aliunde provenerint, ipsi
tamen episcopo per summam calumniam attributæ
fuerunt. Hæc vero calumnia cum imperatori et im-
peratrici longe distantibus Ratherio ignorante obre-
pserit, amore episcopatus tuendi specialis delegatio
Nannoni commissa fuit.

(1421) Construe: *Nam scitote, me (testor Deum
fore omnino paratissimum ad faciendum id, quod
exinde præceperitis mihi ratione duce*.

(1422) Pez veluti aliam epistolam sequentia edidit
præmisso titulo: *Ad eandem*. In codice quidem non
absimilia habentur: *Idem eidem*. Verum quæ se-
quuntur simul veluti appendix, seu postscriptum, et
vocant, quo Ratherius timens, ne his litteris impe-
ratricem exacerbaret, sese excusare eo nomine stu-
det, quia suus animus amaritie refertus, loqui dul-
cius non potest, nec laudibus ea prosequi, quæ
odium merentur. Textum ex nostro apographo
emendavimus; nam apud Pez erat *timens* pro *tum-
ens*, et *gessit qui laudat* pro *gestit laudans*.

569 EPISTOLA XIV.

EVERACLI (1423) LEODIENSIS EPISCOPI AD RATHERIUM VERONENSEM EPISCOPUM.

Domino et patri ter beato præsulī RATHERIO, spectatæ opinionis viro, magno (1424) et probatissimo EVERACLI, servorum Christi servus, suus indignus licet vocari filius, quidquid in Christo Jesu felicius.

1. Hyperbaton cum ambagibus suis omittens, rem ipsam, quanta meæ pars vestra sit animæ, nudo et aperto sermone me juvat describere, scholastice si non valeo, utinam vel rustice, non sicte tamen, quia pura traho voce, quod latet, arcana non enarrabili fibra; quantum vos sinuoso in pectore, fixi, notare gestio. Illud comicum nostis (TERENT, *Andr.* 1, 2): *Davus cum, non Œdipus*, ut fucatis verbis fallam audientes: sed hæc hactenus.

2. Audita vero et attentius percepta legatione vestra mellita, nondum viso vel accepto, quod pio amore misistis, balsamo, litteris vestris adhuc non lectis, (1425) non minimum ergo me, quem cognovi, tam magni et clarissimi viri affectus integer mihi tantillo accumulavit gaudium; liquor pretiosus, cujus fere eram inops, vultum non mediocriter exhilaravit datus. Audito tandem epitheto non meo nomini congruo, quod vestra charitas mihi nulla commendatione actuum meorum apposuit, ultra quam credi potest (1426) animum lætificavit. Inde centies flexis genibus versus Veronam, vestra quasi lambens vestigia, 570 millies mille vobis rependo gratias. Cujus vero virtutis, si quod in me apparuerit, qui nulla omnino præluceo, simulacrum nusquam et nunquam, si experimento discere cordi est, a vobis aberit elongatum. Pristinam sæpe soleo ante oculos dulcedinem ponere, idque crebris libenter sermoni-

(1423) *Evracrum* vocat Fulcuinus in *Gestis* abbatum Lobiensium cap. 27 et 28. Anselmus canonicus, apud Chapeauvillium tom. I, de *Gestis* episcoporum Tungrensiū *Eraclium* appellat. At in iisdem *Gestis* auctioribus et emendatioribus apud PP. Martene et Durand tom. IV *Collect. veter. scriptorum* pag. 860 *Everacrus* nominatur. Hic Leodicensem episcopatum iniit anno 959, et e vivis excessit anno 971. Scripta autem fuit hæc epistola, dum Ratherius Veronensem episcopatum tertio obtinens, anno 968 multa Veronæ perpessus abire meditabatur. Chapeauvillius tomo laudato pag. 190 not. 2, ipsam epistolam impressit e ms. Lobiensi, ex quo nos accuratius exemplum accepimus.

A bus repetere, et si mane non, vel post prandia inter bibendum, quomodo me fovistis; ut commendandum cibum, sicut nutrices infantibus edentulis, in os meum trajecistis. Quid ante, quid post protanto beneficio commemorem? Radis sum et ignarus. Quis enim est vobis aut sapientia, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ulla laudis genere præstantior? Tulliana vox sonat, (1427) tuba Ciceroniana intonat (*pro Marc.*): nullius tantum flumen est ingenii, nulla dicendi, nulla scribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare, sed tuarum virtutum laudes possit enarrare. Patientia si memoretur (si fas est dicere fide salva, ne Deum offendam) tu es ipsa. Non (PERS. *sat.* 5, v. 112) salivam glutto sorbuisti mercurialem, inque luto fixum potuisti transcendere nummum. Satyricos omittamus, ad simplices redeamus et sanctos. Non modo non rapuisti, sed nec quidem appetisti aliena; largitus es propria, aliorum condolens miseriis, non felicitatibus invidens alienis, omnibus omnia factus, ut omnes lucrifaceres (1 *Cor.* ix, 22). Nativa vobis supplex tendit manus patria, et ut redeatis invitat. Omnes quotquot sunt utriusque ordinis clericalis seu militaris (1428), mente, voluntate, studio, gestu, voce, ut venialis, clamant, vos videre desiderant. Servitio vobis impendendo nec numerum neque modum præfigimus ullum. Omnia nostra erunt in manu vestra, secundum quod animo vestro insederit, o dilecte Ratheri. Cuncta prævidete, disponite, constituite, et ut libuerit, in omnibus agite. Sub vestro pollice docto et artifice manum ferulæ non erubescam subducere. Nos valete, vos plaudite, et gratia Domini nostri vos ab incursu malo tueatur continue.

(1424) Apud Chapeauvillium deest magno, et post ambagibus desideratur suis.

(1425) Construe: *Integer affectus viri tam magni et clarissimi erga me, quem cognovi, accumulavit gaudium non minimum mihi tantillo.*

(1426) Chapeauvillius potuit. Dein omittit et nunquam.

(1427) Voces tuba Ciceroniana intonat, quæ apud Chapeauvillium desunt, ex nostro apographo inseruimus.

(1428) *Ordo militaris*, seu militum, id est nobilium. Confer not. 144, in librum tertium *Præloquiorum*: